

LIBERTAS

Nr. 31

Juni-August 1999

Tema: Konstitutionalisme og det frie samfund

Konstitutionen och den ekonomiska utvecklingen

Niclas Berggren og Fredrik Bergström

Frihed, demokrati og forfatninger

Mette Strange

Den lutherske formynderstat

Jakob Munck

Debat: Kan tvang gradbøjes?

Subjektivitet og tvang

Niels-Jørgen Koordt

Anmeldelser

Fred D. Miller, Jr.: *Nature, Justice, and Rights in Aristotle's Politics*

Om repræsentanter

Ole Birk Olesen

Tidsskriftet Libertas

ISSN 0903-9341. © Libertas

Tidsskriftet Libertas, som udgives af selskabet Libertas, er et uafhængigt tidsskrift til fremme af studiet af fri markedsøkonomi og personligfrihed.

Artikler og notiser – signerede eller usignerede – udtrykker ikke nødvendigvis redaktionens, udgiverens eller medlemmernes holdninger. For indholdethæfter alene forfatterne og redaktionen.

Tidsskriftet Libertas udkommer fire gange årligt og postomdelested abonnenterne. Tidsskriftet er medlem af Foreningen af Danske Kulturtidsskrifter

Ansvarshavende redaktør:

Peter Kurrild-Klitgaard
Nørre Søgade 39, 3.t.h.
DK 1370 København K
Tel. 33 93 66 06
E-post: kurrild@libertas.dk

Redaktion iøvrigt:

Christopher Arzrouni, Christoffer Boe, Kristoffer Bohmann, Niels Erik Borges, Morten Carmel, Lars Christensen, Hans Chr. Hansen, Nicolai Heering, Gunnar Jacobsen, Mikael Bonde Nielsen, Lisbeth Mie Nielsen, Ole Birk Olesen, Anders Wivel og Per Ørum-Hansen.

Indlæg

Redaktionen modtager gerne indlæg af enhver art – f.eks. artikler, bog- og filmanmeldelser, noveller, essays og illustrationer (fotos, tegninger, diagrammer o.l.) – men påtager sig intet ansvar for materiale, der tilsendes uopfordret.

Indlæg sendes til redaktionen på 3.5" diskette (MS Word, WordPerfect eller AmiPro/WordPro) uden koder m.v., samt vedlagt som papirkopi.

Årsabonnement

Personligt (fire numre) kr. 190,00
Institutioner (fire numre) . kr. 350,00

Tillæg for levering udenfor**Danmark og Færøerne**

Grønland kr. 50,00
Øvrige Norden kr. 25,00
Øvrige Europa kr. 30,00
Øvrige udland kr. 65,00

Adresseændringer

Adresseændringer bedes meddelt selskabet Libertas' forretningsfører.

Udebliver Libertas, kan erstatningseksemplar rekvireres hos postvæsenet.

Libertas Selskabet

Selskabet Libertas er en uafhængig og ikke-partipolitisk gruppe af personer bragt sammen i arbejdet for et åbent samfund baseret på den frie tanke og den frie markedsøkonomi.

Forretningsfører (administration & regnskab)

Sune Wæsel
Howitzvej 63A, 3.th.
2000 Frederiksberg
Tel./fax. 38 34 30 36
E-post: libertas@libertas.dk

Sekretær (arrangementer & aktiviteter)

Christopher Arzrouni
Tulipanhaven 96
2765 Smørum
Tel. 44 65 35 71
E-post: cha@libertas.dk

Præsidium

Charlotte Albjerg, Bo Andersen, Michael O. Appel, Christopher Arzrouni, Rasmus Bartholdy, Kristoffer Bohmann, Otto Brøns-Petersen, Henrik Carmel, Morten Carmel, Lars Christensen, Villy Dall, Flemming Friese-Jensen, Hans Chr. Hansen, Jens Frederik Hansen, Nicolai Heering, Morten Holm, Gunnar Jacobsen, Henrik Gade Jensen, Palle Steen Jensen, Tage Sværke Jessen, Martin Jul, David B. Karsbøl, Peter Kurrild-Klitgaard, Ole Kvist, Kristian Kyndi Laursen, Lisbeth Mie Nielsen, Mikael Bonde Nielsen, Rasmus Dalsgaard Nielsen, Ole Birk Olesen, Mike Polczynski, Steen Steensen, Casper Thorsted Sørensen, Dan Terkildsen, Sune Wæsel, Finn Ziegler & Per Ørum-Hansen.

WWW-hjemmeside

www.libertas.dk

E-post liste

libertas-list@libertas.dk

Indhold

Konstitutionen og den økonomiska utvecklingen	3
<i>Af Niclas Berggren og Fredrik Bergström</i>	
Frihed, demokrati og forfatninger	10
<i>Af Mette Strange</i>	
Den lutherske formynderstat	14
<i>Af Jakob Munck</i>	
Subjektivitet og tvang	21
<i>Niels-Jørgen Koordt</i>	

Bidragydere til dette nummer	22
Anmeldelser	23
<i>Fred D. Miller, Jr.: Nature, Justice, and Rights in Aristotle's Politics.</i>	
Om repræsentanter	25
<i>Ole Birk Olesen</i>	

Konstitutionen och den ekonomiska utvecklingen

Måden, vi indretter grundloven og de fundamentale politiske institutioner på, har stor betydning for, hvilke typer beslutninger der bliver truffet. Således hedder det i denne artikel af de to svenske økonomer Niclas Berggren og Frederik Bergström, der arbejder

Af Niclas Berggren og Fredrik Bergström

Inledning

Politiskt beslutsfattande påverkas av hur grundlagen är utformad genom att denna bestämmer spelreglerna för den politiska beslutsprocessen. Politiska beslut påverkar i sin tur hur ekonomin fungerar. Utifrån detta perspektiv är syftet med denna uppsats att studera frågan: Vad kan sägas om hur det politiska systemet, och i synnerhet grundlagen, bör utformas för att öka chanserna för god ekonomisk tillväxt?

Att frågeställningen är relevant styrks inte minst av att många bedömare är ense om att svensk ekonomi utvecklats sämre de senaste decennierna än ett flertal jämförbara länder¹. Sedan 1970 har Sverige fallit från att ha varit ett av de tre rikaste länderna i världen till en 18:e plats 1998, enligt OECD. En konsekvens av denna utveckling är att en inkomsttagare som idag tjänar ungefär 17000 kronor i månaden har en inkomst som är 4-5000 kronor lägre än om svensk ekonomi hade utvecklats som OECD i genomsnitt under perioden 1970 till 1999 (det vill säga 3,1% årlig ökning av BNP/capita i genomsnitt i stället för 1,8%). En annan konsekvens av den utblivna tillväxten är att staten skulle ha kunnat spendera 130 miljarder kronor mer budgetåret 1999 med denna bättre tillväxt, även om utgiftstrycket hade legat kvar på 1970 års nivå (43,3 procent av BNP, se tabell 1).

Tabell 1. Totala offentliga utgifter i förhållande till BNP (%).

	Sverige	USA	EU	OECD exkl. USA
1970	43,3	31,6	37,0	33,0
1999	58,6	31,6	41,8	38,3
Förändring 1970-99	35	0	13	16

Källa: OECD Economic Outlook

Att politiska beslut har bidragit till denna sämre tillväxtutveckling är mycket troligt. Det är ett obestridligt faktum att under samma period som svensk ekonomi har haft en allt sämre ekonomisk utveckling, har den offentliga sektorn expanderat snabbare än i andra länder, se tabell 1.²

Det finns ett antal skäl till varför en alltför stor offentlig sektor påverkar den ekonomiska tillväxten negativt. Offentlig verksamhet tränger ut privata verksamhet, och om den offentliga verksamheten inte utsätts för konkurrens finns en stor risk att resurser inte utnyttjas kostnadseffektivt. Frånvaron av konkurrens innebär även en risk för att experimen-

terandet med nya lösningar hämmas, d.v.s. att den för den långsiktiga ekonomiska utvecklingen så viktiga innovationsbenägenheten i ekonomin minskar. Ett än viktigare argument för att en alltför stor offentlig sektor påverkar den samhällsekonomiska utvecklingen menligt är konsekvenserna av beskattningen. Nationalekonomiska studier av efterkrigstiden har mycket riktigt visat att det föreligger ett negativt samband mellan den offentliga sektorns expansion och den ekonomiska tillväxten.³

Sammantaget finns det alltså resultat som visar att en alltför ambitiös politisk sektor påverkar den samhällsekonomiska utvecklingen negativt. Den fråga som då inställer sig är om det går att reformera den politiska beslutsprocessen så att en mer tillväxtbefrämjande politik kommer att kunna föras i framtiden. För att besvara denna fråga, vilket alltså är syftet med uppsatsen, bör man utgå från en teoretisk modell med antaganden om hur politik och ekonomi fungerar (d.v.s. hur centrala aktörer agerar och vad som påverkar deras beteende), jämte empiriska resultat. De teoretiska och empiriska resultat som diskuteras i uppsatsen baseras på insikter från nationalekonomin, den politiska ekonomin och den institutionella ekonomin.

Uppsatsen innehåller följande avsnitt. Först presenteras grundläggande institutionell ekonomi, som förklarar hur ett samhälles institutioner—varav konstitutionen är en av de viktigaste—påverkar ekonomins utveckling. Därefter följer ett avsnitt som presenterar de empiriska forskningsresultat som föreligger om sambandet mellan olika konstitutionella arrangemang och ekonomisk tillväxt. Utifrån denna grund i både teori och empiri diskuteras sedan fallet Sverige, både i form av en utvärdering av dagens grundlag och i form av en presentation av några centrala principer som kan vara vägledande för funderingar om framtida grundlagsreformer. Uppsatsen avslutas med en sammanfattning och några slutsatser.

Institutioners ekonomiska betydelse: teori

Den nya institutionella ekonomin

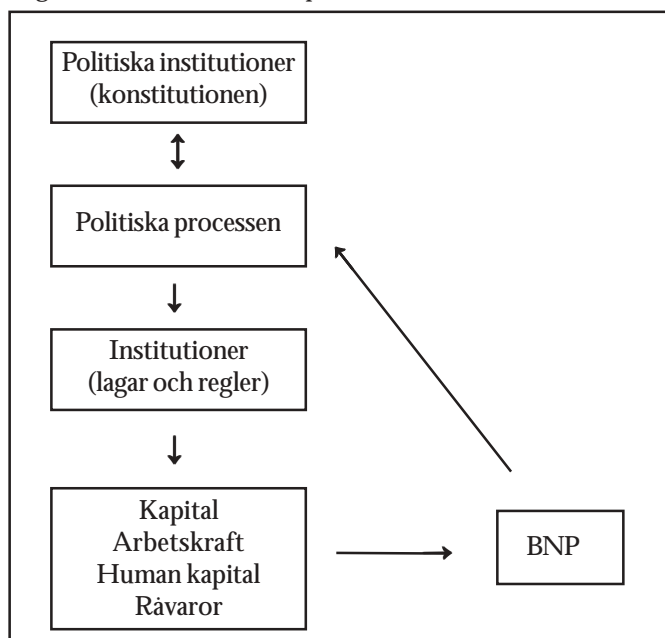
En av de riktigt stora frågorna inom nationalekonomin och ekonomisk historia rör grunderna för framväxten av materiellt välstånd. Vad förklarar att vissa länder har haft högre ekonomisk tillväxt än andra? En tongivande ansats presenteras av *den nya institutionella ekonomin*,⁴ som utgår från en uppfattning om människan som betonar att hon agerar under osäkerhet om hur världen fungerar och om hur andra människor beter sig; dessutom anses hon ha begränsad förmåga att behandla information. Detta medför att det finns transaktionskostnader kopplade till mänskligt agerande, som bl.a. har en hämmande effekt på antalet ekonomiska transaktioner. I en

sådan verklighet tenderar *institutioner*, eller formella och informella regler, att uppkomma för att minska osäkerhet och därmed förknippade transaktionskostnader.⁵ Typiska sådana institutioner är ett rättssystem och privat äganderätt, som fastslår ett regelverk inom vilket ägande till egendom fastställs, liksom hur konflikter därom skall lösas. En *effektiv* institution kan definieras som en institution som vägleder mänskligt beteende så att produktiv verksamhet främjas på bekostnad av improduktiv sådan och som därmed leder till ekonomisk tillväxt.

Det är därför centralt att inse att den ekonomiska utvecklingen påverkas av den institutionella struktur som vägleder mänskligt agerande, både i ekonomisk och politisk verksamhet.⁶ För att uppnå en god ekonomisk utveckling krävs en uppsättning effektiva institutioner.

Denna insikt kan formuleras i följande figur, som beskriver samspelet mellan politik och ekonomi:⁷

Figur 1. Sambandet mellan politik och ekonomi

De politiska institutionerna definierar det politiska spelets regler och får därför stort inflytande på hur den politiska processen fungerar, bl.a. i termer av vilka institutioner som beslutas införas av denna. Dessa har i sin tur effekt på bl.a. kapitalbildning och arbetsmarknadens funktionssätt, som avgör hur BNP utvecklas. Den ekonomiska utvecklingen kan också påverka hur den politiska processen fungerar: vid dålig ekonomisk utveckling sätts t.ex. stor press på politikerna att agera på olika sätt, kanske i form av radikala ekonomisk-politiska eller konstitutionella reformer. Hur de här sambanden kan hjälpa till att förklara Sveriges relativt dåliga tillväxtutveckling de senaste decennierna återkommer vi till i sektion 4 nedan.

Konstitutionell ekonomi

Medan den nya institutionella ekonomin diskuterar en stor mängd olika former av institutioner, alltifrån konstitutionen till skatteregler, och medan den främst ser institutioners framväxt som ett försök att minska osäkerhet i tillvaron, inriktas *konstitutionell ekonomi* mot de grundläggande politiska institutionerna, såsom de fastläggs i konstitutionen, och mot att förstå dessa som ett försök att vägleda politiska beslut så att de inte präglas av kortsiktiga särintressen. Tonvikten ligger på

vilken motivation, eller vilka incitament, politiska aktörer har och hur detta påverkar behovet och valet av konstitutionella regler.

Tanken är att det politiska spelet består av tre huvudgrupper av aktörer: politiker, väljare och intressegrupper, och att alla strävar efter att förverkliga sina egna mål. Politikens mål kan vara att maximera antalet röster och att genomföra ett på en viss ideologi grundat program; väljares mål kan vara att maximera den disponibla inkomsten; och intressegruppers mål kan vara att tillförsäkra sig olika typer av förmåner. Man kan förvänta sig att de politiska besluten bestäms i en process där politiker beaktar hur (ofta mindre väl informerade och organiserade) väljare och (ofta väl informerade och välorganiserade) intressegrupper kommer att reagera på besluten. P.g.a. politikens sätt att fungera, i synnerhet i det moderna mediasamhället, med fokus på kortsiktiga fördelningseffekter av olika beslut, med intressegruppers inflytande över den politiska beslutsprocessen och med en möjlighet för politiker att vinna väljarstöd genom att erbjuda utvalda delar av väljarkåren olika pekuniära förmåner, kommer en hel del beslut att präglas av kortsiktiga särintressen snarare än ett långsiktigt allmänintresse.⁹ Detta är inte en önskvärd tingens ordning, varken för politiker eller väljare; och en del av lösningen ligger i att reformera spelets regler, konstitutionen, så att politiker lättare kan stå emot kortsiktiga opinions- och lobbyingtryck och så att politiskt beteende som svarar mot sådana tryck blir mer svår genomförbart.¹⁰

Detta perspektiv innefattar en *instrumentell* syn på hur en demokrati skall utformas. D.v.s. en demokratis uppbyggnad är acceptabel och hållbar om och endast om den ger upphov till ett gott resultat—i form av långsiktig tillfredsställelse av medborgarnas preferenser—och vilka byggklossar som demokratibygget består av, inom ramen för "minimala" demokratiska grundprinciper, beror på i vilken mån dessa bidrar till detta goda resultat.¹¹ Den här allmänna utgångspunkten för analysen kan användas för att generera mer precisa insikter, varav några fristående exempel kan nämnas här.

För det första förefaller det svårt att se något *speciellt* tilltalande med den enkla majoritetsregeln—tvärtom torde den bidra till att underlätta beslut där majoriteter exploaterar minoriteter, t.ex. i fråga om inkomstomfördelning, vilket kan ha menlig inverkan på den ekonomiska effektiviteten. Följaktligen kan ett utökat nyttjande av kvalificerade majoritetsregler vara att föredra.¹²

För det andra visar Erik Moberg i en analys av hur parlamentaristiska demokratier med proportionella valsystém fungerar, att de har en relativt stark inbyggd tendens att leda till en ständig expansion av de offentliga utgifterna och skatterna, vilket till sist ger en illa fungerande ekonomi. En central mekanism är att partisystemet, med ett flertal homogena, disciplinerade partier, underlättar formandet av majoritetskoalitioner som går i allians med utgiftskrävande intresse- och väljargrupper. En ändring av valsystém till majoritetsval, eventuellt i kombination med en egenvald exekutivmakt, skulle dämpa dessa tendenser.¹³

För det tredje visar Persson, Roland och Tabellini att maktindelning med "checks and balances" mellan exekutiv och legislativ statsmakt, i förening med en författningsdomstol som övervakar konstitutionens efterlevnad, ökar medborgarnas nytta, genom att intressekonflikter skapas mellan de två makterna samtidigt som de måste komma överens.¹⁴ Därmed övervakar de varandra och bidrar till att maktmissbruk beivras,

t.ex. i budgetprocessen (genom att konstitutionen delar upp processen i två steg samtidigt som den kräver att båda statsmakterna kommer överens i varje steg: i steg ett föreslår en av dem budgetens storlek och i steg två föreslår den andra budgetens fördelning). Detta implicerar att alltför monistiska konstitutionella arrangemang sannolikt har en för svag mekanism för att beakta långsiktiga och allmänna intresseaspekter i det politiska beslutsfattandet.

Det finns en teoretisk kritik mot det synsätt som har presenterats hittills, och den säger att konstitutioner spelar en oväsentlig roll för vilka politiska beslut som fattas.¹⁵ Om de flesta politiker vill genomdriva ett visst beslut kan de alltid göra det, oavsett hur det politiska systemet ser ut—om det finns lagprövning kan t.ex. konstitutionen alltid ändras, låt vara med viss fördröjning, och domstolen kan också stödja politikernas tolkningar av ideologiska eller särintresseskäl.¹⁶ Detta ligger en del i denna kritik, men ett demokratibaserat motargument skulle kunna vara att konstitutionen inte *permanent* bör kunna hindra de flesta politiker från att genomdriva de beslut de vill. Däremot kan den införa diverse principer, tröghe- ter och procedurer i det politiska systemet, som kan bidra till eftertanke och som gör beslut som inte har det långsiktiga allmänintresset i åtanke mer svärgenomförbara. Ytterst är det en empirisk fråga om konstitutionen spelar roll, och svaret på den frågan återkommer vi strax till.

Så vad har vi, på ett teoretiskt plan, hittills kunnat säga om sambandet mellan konstitutionen och hur ekonomin utvecklas? Den väsentliga insikten är att de politiska institutionerna påverkar politikernas incitament att agera och att man därför kan reformera konstitutionen, i vissa specifika riktningar, om man vill minska risken för att den politiska processen präglas av kortsiktiga hänsyn till särintressen. Givetvis definierar konstitutionen bara en del av de incitament politiska beslutsfattare möter, och allt beslutsfattande styrs inte enbart av incitament, men den bidrar icke desto mindre till att påverka de specifika former som beslutsfattarnas underliggande motivation tar sig i omvandlandet till politiska beslut.

Några empiriska resultat

För att argumentera för att det kan finns anledning att förändra den svenska grundlagen i syfte att förbättra svensk ekonomisk utveckling räcker inte bara teoretiska argument—desutom bör empiriska resultat läggas fram.

Den empiriska forskning som finns om vilken betydelse spelreglerna har för vilka beslut som den politiska processen ger upphov till är relativt omfattande, och en slutsats är att regler påverkar politiskt beslutsfattande.¹⁷ I en studie, som studerar 47 länder under 1970- och 80-talet, undersöks om offentliga investeringar påverkas av institutionella karakteristika som mandatperioders längd, antal kamrar i parlamentet, om den lagstiftande och den verkställande makten är separerad och om alla parlamentsledamöter omväljs samtidigt eller löpande.¹⁸ Resultaten tyder på att utformningen av det politiska systemet har effekt. Bland annat visar det sig att längre mandatperioder leder till att offentliga investeringar blir relativt viktigare än t.ex. offentlig konsumtion, d.v.s. beslutsfattarnas tidshorisont förlängs.

Ett annat resultat som framkommit, och som delvis är i linje med Erik Mobergs analys som refererats ovan, är att i parlamentariska demokratier och i länder där valen är proportionella är budgetunderskotten och statsskulden större än i

länder med annan utformning av demokratin.¹⁹

Ovan nämnda studier är exempel på att det är av betydelse hur den politiska beslutsprocessen är utformad.²⁰ En annan grupp av studier tittar på hur specifika regler (inte nödvändigtvis av grundlagskaraktär) påverkar de politiska besluten. En hypotes som har testats är hur regler för budgetprocessen påverkar budgetunderskottets och statsskuldens storlek. En slutsats är att ju stramare regler som uppställts för budgetprocessen desto lägre är budgetunderskotten och därmed också statsskulden.²¹ En liknande typ av studier har analyserat hur budgetsanering påverkas av budgetregler, som till exempel gör det omöjligt att överföra ett budgetunderskott till nästa år, samt betydelsen av skatte- och utgiftstak.²² Studierna visar att denna typ av restriktioner leder till en snabbare sanering av budgeten i händelse av plötsliga budgetkriser.²³ Vilka former budgetsaneringen kan ta har bl.a. studerats i en amerikansk studie, som visar att delstater som har ett stramare regelverk för budgetprocessen, d.v.s. en hårdare budgetrestriktion, tenderar att privatisera mer än delstater med mindre strama regler.²⁴

Ett område som är betydligt sämre utforskat är vilken typ av politiska system som ger upphov till en totalt sätt bättre eller sämre ekonomisk utveckling. Mancur Olson drev den i samhällsvetenskapliga kretsar livligt diskuterade tesen att olika särintressen kommer att bli mer och mer inflytelserika över tiden och att dessa grupper, som inte alltid har långsiktig nationell tillväxt som primärt mål, har ett negativt inflytande på en ekonomisk funktionssätt.²⁵ Utifrån detta synsätt förväntar man sig att i länder där grundlagen begränsar särintressenas negativa inflytande och där långsiktighet premieras, där är den ekonomiska tillväxten högre. Indikationer på att det ligger lite i detta synsätt återfinns i en studie som tittar närmare på korrelationen mellan olika politiska system och ekonomisk tillväxt. Studien finner att system som kännetecknas av federalism, presidentialism, och tvåkammerssystem har mindre offentlig konsumtion och ett högre välstånd (mätt som BNP per capita 1991).²⁶ Resultaten är dock inte helt entydiga i och med att tillväxten i federala och presidentiella system var lägre under perioden 1965 till 1991.

En sammanfattande bedömning av ovan empiriska studier är att vilka beslut som fattas påverkas av vilka regler som gäller för den politiska beslutsprocessen. Ett område som tyvärr är sämre utforskat är vilken typ av konstitutionella system som genom sin utformning bidrar till ett högre ekonomiskt välstånd.

Fallet Sverige: perspektiv för en grundlagsreform

Sveriges grundlag

Den svenska grundlagen kännetecknas av en förhållandevis långt driven parlamentarism, där folksuveränitetsprincipen är bärande och där det maktdelningsperspektiv, som i högre grad kännetecknade föregående författning och som har fått större genomslag i de flesta andra västliga demokratier, i ganska hög grad lyser med sin frånvaro. I ett komparativt perspektiv är t.ex. att notera följande:

- Vi har ett enkammarparlament med proportionella val, där samtliga ledamöter väljs samtidigt och där den enkla majoritetsregeln tillämpas som röstregel för så gott som alla beslut.
- Vi har ingen från parlamentet fristående vald exekutivmakt.
- Vi har inget effektivt system för lagprövning.

- Vi har inga konstitutionella restriktioner för skatte- och utgiftstryck eller för budgetunderskott och statsskuld.
- Vi har ingen generalitetsprincip, som förbjuder exploatering av minoriteter.

Vi bedömer det som att det finns goda skäl för att reformera den svenska grundlagen. Vi har konstaterat att den svenska ekonomiska utvecklingen, i synnerhet sedan runt 1970, har varit sämre än vad jämförbara länder har upplevt; vi har teoretiskt argumenterat för att det föreligger samband mellan de politiska institutionerna, den politiska processen och ekonomins funktionssätt; och vi har redovisat att ett flertal empiriska studier som ger stöd för att så är fallet. Det föreligger dock fortfarande stora oklarheter om hur många av dessa samband exakt ser ut, vilket ger anledning till försiktighet gällande rekommendationer om hur en konstitutionell reform med syfte att leda till en bättre ekonomisk utveckling skall se ut. Vi tror emellertid att en del väsentligt kan sägas rörande hur man kan och bör tänka inför ett sådant tilltag—och inte minst anser vi att man *bör* genomföra det. Det konstitutionella system som Sverige har idag är inte optimalt och har sannolikt bidragit till vår relativa ekonomiska eftersläpning.²⁷

Systemperspektiv

En grundläggande utgångspunkt för en analys av hur en grundlag fungerar är att anlägga ett *systemperspektiv*. En grundlag består av en stor mängd komponenter av olika slag, som fastställer hur de politiska institutionerna ser ut, och som i sin tur påverkar den politiska processen. Att bryta ut en eller ett fåtal av dessa komponenter i taget och att reformera dem, betraktade som självständiga fenomen, tror vi är en mindre lämplig strategi. Istället bör man fundera på hur dagens system fungerar *som helhet* och vilka klossar i detta konstitutionella bygge som bör bytas ut och mot vilka. Skälet till denna helhetssyns lämplighet är att det inte bara är av intresse vilka direkta effekter ett viss konstitutionellt element har på de politiska och ekonomiska systemen, utan också att det är viktigt att beakta hur olika sådana element samverkar och påverkar varandra, och vilken effekt detta har på de aggregerade resultaten. Om t.ex. några komponenter samlat ger ett för trögrörligt system, kan det behöva göras flexiblere i någon dimension.

Av vikt, utifrån detta systemperspektiv, är också att analysera *utgångsläget* vid en konstitutionell reform. Om man med en dylik reform önskar förbättra ekonomins funktionssätt, och om man befinner sig i en initial situation med en mängd dåliga ekonomisk-politiska beslut och system, kan man riskera att konservera denna om man konstruerar en konstitutionell ordning med för mycket trögheter och maktbalans. Antingen kan man presentera ett reformpaket i två steg—där man *först* föreslår ekonomiska, och *sedan* konstitutionella, reformer och där de senare endast föreslås genomföras om de förra är antagna—eller så kan man ta den ekonomiska situationen för givet och låta det påverka vilka konstitutionella element man vill ändra.

Två kategorier av konstitutionella regler, med exempel

Vi bedömer det som fruktbart att fundera i termer av två kategorier av konstitutionella regler: *procedurregler* och *innehållsregler*.²⁸ Sannolikt behövs båda delarna i ett för ekonomin gynnsamt konstitutionellt system. De förra syftar på institutionella arrangemang som skapar ett visst slags politisk process, som genom sitt sätt att fungera präglar de för ekonomis-

ka utfall relevanta besluten, medan de senare syftar på direkta regler som utgör en restriktion på vilka beslut som får och måste fattas. Låt oss diskutera olika möjligheter inom ramen för dessa båda kategorier.

Vilka procedurregler man förespråkar beror i hög grad på ens demokratisyn och på ens förståelse av hur den politiska processen fungerar. Vårt perspektiv innefattar, som nämnts ovan, en instrumentell demokratisyn, inom ramen för vissa grundläggande demokratiska principer, där valfriheten i arrangemangen är stor och där sådana val bör styras av de konsekvenser, ekonomiska och andra, de ger upphov till. Vår förståelse av den politiska processen är vidare sådan, vilket också utvecklats ovan, att den i hög grad präglas av kortsiktighet och inflytande för särintressen, som inte sällan inte strävar efter andra mål än ekonomisk effektivitet. Givet dessa utgångspunkter finner vi inspiration i det procedur-regeltänkandet som bl.a. har lanserats av James Madison, Knut Wicksell och James Buchanan och som har ett maktodelnings-perspektiv. Som Madison uttrycker det: "Ambition must be made to counteract ambition."²⁹

Förenklat uttryckt och mer konkret är några av de mer centrala variablerna här organisationen av parlamentet (en eller två kamrar, deras sammansättningsidé, mandatperioder), valsystelet (proportionella val eller majoritetsval i enmansvalkretsar), beslutsregler (enkel eller kvalificerad majoritet), horisontell maktodelning (parlamentarism eller oberoende och balanserande statsmakter) och vertikal maktodelning (centralism eller federalism med institutionell konkurrens). Vi har i denna uppsats inga möjligheter att analysera dessa komplicerade områden i detalj, men på basis av avsnitt 2 och 3 ovan tror vi i alla fall att det på vart och ett av dessa områden finns goda skäl att reformera det svenska systemet. Exakt hur det skall gå till är knappast möjligt att säga på basis av de forskningsresultat som vi beaktar, men låt oss ge några förslag på procedurregelformer som är väl värda att diskutera inför en grundlagsreform med syfte att förbättra den ekonomiska utvecklingen:

- *två kamrar i riksdagen*, sammansatt med olika representativitet och mandatperioder: för att det skall bli svårare för ett visst särintresse att få genomslag för sina önskemål, för att ärenden skall övervägas mer noggrant och allsidigt utan lika stark hänsyn till tillfälliga opinioner
- *majoritetsval i enmansvalkretsar*: för att åstadkomma starka och handlingskraftiga majoriteter, som balanseras av andra statsmakter (se nedan) och som inte behöver ingå i koalitioner, vilka har en tendens att generera särintresseinflytande³⁰
- *mer av kvalificerade majoriteter*: för att minska sannolikheten för att minoriteter exploateras och, om dessa tillämpas på specifika områden, för att försvåra vissa typer av politiska beslut med menlig inverkan på ekonomin
- *en oberoende vald exekutiv statsmakt med stora befogenheter*: för att ge det politiska systemet handlingskraft och för att introducera en person med eget väljarmandat, som representerar hela befolkningen, vilket kan underlätta ett övergripande, och inte regionalt eller särintressepräglat, perspektiv
- *en författningsdomstol*: för att se till att konstitutionen fungerar som *lex superior* och tas på allvar³¹
- *ökad grad av kommunalt självstyre*: för att säkerställa institutionell konkurrens, som har en tendens att ge valfrihet åt medborgare och företag och att disciplinera politiker ("röstning med fötterna").

En för ekonomin optimal konstitution innefattar sannolikt inte alla dessa komponenter, men dessa, och hur de interagerar, bör övervägas, jämte andra möjliga komponenter. Det är återigen viktigt med ett systemperspektiv, så att ett konstitutionellt system är balanserat när det gäller handlingskraft, å ena sidan, och skydd mot oöverbärgade och särinriktade åtgärder, å den andra.

När det sedan gäller innehållsregler, som alltså specificerar vilka politiska beslut som får och måste fattas, förefaller det först viktigt att fastslå att sådana lätt manipuleras (som t.ex. i vissa fall inom EU i samband med konvergenskriteriernas uppfyllande). Därför torde goda procedurregler utgöra en nödvändig förutsättning för att formella innehållsregler skall kunna fungera som vore de materiella.³² Om så är fallet kan man t.ex. överväga följande: ett skattetak och ett krav på budgetbalans över konjunkturcykeln. Det förra kan t.ex. ange att de statliga skatteintäkterna som andel av BNP inte får överstiga en viss gräns. Risken med en sådan regel är att den blir en fokuspunkt för politiken, så att gränsen alltid uppnås; likaså kan man tänka sig att den lätt kommer under attack från många partier, som vill kunna fortsätta att expandera den ofentliga sektorn.

Slutligen vill vi knyta an till en konstitutionell princip som lanserats av James Buchanan, generalitetsprincipen, och som är både en procedur- och en innehållsregel: den lägger restriktioner på vilken *karaktär* på politiska beslut som tillåts, men den tar inte ställning till exakt vilka beslut som fattas.³³ I korthet säger denna princip att alla beslut måste omfatta alla medborgare på samma sätt. T.ex. implicerar den att progressiv beskattning, selektiva företagsstöd, differentierade avdragsmöjligheter och selektiva bidrag inte tillåts. För att detta skall fungera krävs en konstitutionell kontext, inte minst med fungerande lagprövning. Svensk ekonomisk politik har på flera områden, t.ex. vad gäller beskattning och industripolitik, präglats av icke-generalitet, och det finns anledning att tro att detta särintresseinflytande har haft en negativ inverkan på den ekonomiska tillväxten: istället för långsiktiga effektivitetsaspekter har kortsiktiga överväganden fått genomslag, för att attrahera väljare och intressegruppsstöd.³⁴

Sammanfattning och slutsatser

Vi har i föreliggande uppsats försökt se vad som kan sägas om sambanden mellan politiska institutioner, den politiska processen och ekonomiska utfall. Att sådana samband föreligger förefaller helt klart, både på teoretiska och empiriska grunder, men exakt *hur* de ser ut är inte alltid enkelt att uttala sig om. När det gäller effekterna på det ekonomiska utfallet är de empiriska studierna inte så många, och deras resultat är ofta svaga och ibland också motstridiga. Mer forskning pågår för närvarande, och vår kunskapsbild kommer att förbättras med tiden.

Vi tror dock att en del kan sägas om Sveriges grundlag och om vad man bör ha i åtanke då man funderar på reformer därav. För det första krävs ett helhetsgrepp eller ett systemperspektiv, som inte bara beaktar olika konstitutionella komponenter var för sig utan som också utvärderar hur dessa fungerar sammantaget. Dessutom måste man analysera utgångsläget vid en konstitutionell reform, så att man inte riskerar att införa en konstitutionell ordning som konserverar oönskade beslut och system. För det andra tror vi att det är klokt att

fundera i termer av procedurregler och innehållsregler: framförallt krävs att de politiska institutionerna väljs så att en politisk process kommer till stånd, som ger upphov till goda ekonomiska resultat. Där är vår bedömning, om än osäker, att det finns ett hyfsat stort utrymme för reformer som innebär förbättringar härvidlag. Bland dem vi tycker bör övervägas kan nämnas en ytterligare kammare i riksdagen, ett system med majoritetsval, ett utökat användande av kvalificerade majoriteter i parlamentariska omröstningar, en oberoende vald exekutivmakt, inrättandet av en författningsdomstol och utökad institutionell konkurrens mellan kommuner och mellan kommuner och staten. Sannolikt kan reformer av denna karaktär bidra till att minska svensk demokratis två huvudproblem: kortsiktighet och särintresseinflytande, vilka i sin tur hämmar den ekonomiska potential värt land har.

Avslutningsvis tror vi inte att konstitutionen är allena sällgörande: istället ser vi den som en komponent, låt vara en viktig sådan, i ett politiskt system vars underliggande drivkrafter ofta är svåra att helt kartlägga och förstå. Konstitutionen kan kanske sägas fungera som lite av ett filter genom vilket politiska beslut, initierade av olika skäl, måste ta sig igenom, och om detta filter görs tillräckligt grovmaskigt för att släppa igenom viktiga och brådskande åtgärder samtidigt som det är tillräckligt finmaskigt för att blockera kortsiktig selektivitet, då tror vi att utvecklingen framöver, såväl inom ekonomi och politik, ter sig ljusare. Däri ligger Sveriges konstitutionella utmaning.

Noter

1. Se t.ex. Lindbeckkommissionen, SNS Konjunkturråds årligt återkommande rapport samt OECD rapporter som behandlat Sverige.
2. Om BNP 1970 (= 174179,2 mkr) hade vuxit i samma takt som den genomsnittliga tillväxten i OECD (= 3,1%) då hade BNP 1999 varit 435267,3 mkr istället för 286588,5 mkr (beräkningarna är i 1970 års priser). Den offentliga sektorn hade då, med 1970 års utgiftsnivå (43,3%), spenderat 188470,7 mkr istället för dagens 167940,9 mkr, d.v.s. 12% mer. Omräknat i 1999 års priser hade detta inneburit att den offentliga sektorn totalt sett hade disponerat över cirka 131 miljarder kronor mer årligen.
3. Se Stefan Fölster och Magnus Henrekson (1998), "Growth Effects of Government Expenditure and Taxation in Rich Countries." Working paper nr. 503, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.
4. Se t.ex. Johan Myrman, *Hur Sverige blev rikt* (Stockholm: SNS Förlag, 1994), speciellt kap. 2 och 8, samt Douglass C. North, *Structure and Change in Economic History* (New York: Norton, 1981) och *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).
5. Se Ronald A. Heiner (1983), "The Origins of Predictable Behavior." *American Economic Review* 73: 560-95.
6. Ekonomisk-historisk forskning har visat att i samhällen som har nått ett högt och uthålligt ekonomiskt västånd har väldelinierade och skyddade äganderätter varit av central betydelse, inte minst när västvärlden industrialiserades och tillväxten tog fart i början på 1800-talet. Se t.ex. Douglass C North och R. P. Thomas, *The Rise of the Western World: A New Economic History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1973) och Nathan Rosenberg och L. E. Birdzell Jr., *Västvärldens väg till välstånd* (Stockholm: SNS Förlag, 1991). Betydelsen av goda institutioner, och inte minst goda förutsättningar för marknadsekonomin, har även observerats i studier som undersökt sambandet mellan och graden av ekonomisk frihet och ekono-

- misk utveckling. Länder som ökar den ekonomiska friheten (rimligare skatter, en större privat sektor, avreglerade marknader, friare utrikeshandel, väl fungerande och stabil penningväsende m m) har ett högre välstånd och en högre ekonomisk tillväxt än ekonomier med mer begränsad ekonomisk frihet. Se t.ex. Jakob de Haan och Jan-Egbert Sturm (1999), "On the Relationship Between Economic Freedom and Economic Growth." Uppsats presenterad vid European Public Choice Society-konferensen i Lissabon. Liknande resultat presenteras av Gerald W. Scully, *Constitutional Environments and Economic Growth* (Princeton, Princeton University Press, 1992) i en studie som undersökt 115 marknadsekonomier under perioden 1960 till 1980 och som analyserat betydelsen av politisk, ekonomisk och civil frihet för den ekonomiska utvecklingen. Studien finner att politiskt öppna samhällen som respekterar "rule of law" och där marknadsekonomin har en stark ställning har haft en bättre ekonomisk tillväxt under den studerade perioden.
7. Jämför Figur 2.4 i Myhrman, *op. cit.*
 8. Se t.ex. James D. Gwartney och Richard E. Wagner (red.), *Public Choice and Constitutional Economics* (Greenwich, CT: The JAI Press, 1988) samt Dennis C. Mueller, *Constitutional Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).
 9. En slutsats från den empiriska forskningen kring interaktionen mellan politiker, väljare och intressegrupper är att politiskt inflytelserika grupper är framgångsrika i den politiska beslutsprocessen och att dessa grupper är beredda att investera stora belopp i lobbying och annan påtryckningsverksamhet. Empiri visar också att medianväljaren, d.v.s. den väljare som ett politiskt parti/block behöver för att få majoritet, är betydelsefull. För en översikt se t.ex. del 3 och 4 i Dennis C. Mueller, *Public Choice II* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989) och J. Potters och R. Sloof (1996), "Interest Groups - A Survey of Empirical Models that Try to Assess Their Influence." *European Journal of Political Economy* 12: 403-42.
 10. Utgångspunkten att politiska aktörer kännetecknas av rationalitet och egenintresse torde vara speciellt lämplig just då konstitutionen analyseras, eftersom tanken då inte är att denna utgångspunkt i alla avseenden behöver vara faktiskt korrekt. Istället ses den som ett *försiktighetsantagande*: just för att *risken* finns för att det politiska systemet missbrukas till men för alla på sikt, bör konstitutionen utformas så att man är på den säkra sidan. Se kap. 4 i Geoffrey Brennan och James M. Buchanan, *The Reason of Rules: Constitutional Political Economy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985). För övrigt argumenterar Daniel Klein för att enskilda individer inte nödvändigtvis behöver kännetecknas av rationalitet och egenintresse för att en kollektiv process där dessa ingår gör det; se hans "If Government Is So Villainous, How Come Government Officials Don't Seem Like Villains?" *Economics and Philosophy* 10: 91-106. Om detta stämmer blir det i än högre grad också i politikens eget intresse att försöka forma de politiska incitamenten så, att långsiktighet kan utgöra en allmän ledstjärna för deras beslut, trots tidsanda och opinioner som vill anorlunda.
 11. Denna syn innefattar en bedömning att medborgarna inte primärt bryr sig om ett visst institutionellt alternativ utan de ekonomiska utfallen. Därför kan förtroendet för politiker, och det demokratiska systemet, förväntas öka om detta system levererar goda resultat, och vi ser hur ekonomi och politikens legitimitet hänger samman.
 12. Se s. 63-91 i James M. Buchanan och Gordon Tullock, *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1962).
 13. Se Erik Moberg, "The Expanding Public Sector: A Threat to Democracy?" I Gunnar Eliasson och Nils Karlson (red.), *The Limits of Government: Competence and Economic Growth* (Stockholm: City University Press, 1998).
 14. Se Torsten Persson, Gérard Roland och Guido Tabellini (1997), "Separation of Powers and Political Accountability." *Quarterly Journal of Economics* 112: 1163-1202.
 15. Se Stefan Voigt (1998), "Implicit Constitutional Change: Changing the Meaning of the Constitution without Changing the Text of the Document." *European Journal of Law and Economics* och Donald J. Boudreaux (1998). "What Is the American Constitution?" *The Freeman* 48.
 16. Se Richard A. Posner och William Landes (1975), "The Independent Judiciary in an Interest-Group Perspective." *Journal of Law and Economics* 18: 875-901.
 17. Det kan vara värt att notera att det finns en litteratur som ställer sig mer kritisk till betydelsen av olika reglers påverkan på den politiska beslutsprocessen, se sektion 2 ovan. Empiriskt har bland annat B. A. Abrams och W. R. Dougan (1986), "The Effects of Constitutional Restraints on Governmental Spending." *Public Choice* 49: 101-116, funnit att den totala utgiftsnivån inte påverkas av olika typer av konstitutionella regler. En tolkning är att reglerna har utformats så att de inte är bindande.
 18. W. Mark Crain (1999), "Sources of Inefficiency in Representative Democracy: Evidence on Public Investments across Nations". Uppsats presenterad på 1999 års Public Choice-konferens i New Orleans.
 19. Se V. Grilli, D. Masciandaro och G. Tabellini (1991), "Political and Monetary Institutions and Public Financial Policies in the Industrial Countries." *Economic Policy* 13: 341-392.
 20. Detta är exempel på vad som i den engelskspråkiga litteraturen kallas "procedural design", nedan kallat procedurregler.
 21. En studie som undersökt budgetprocessen i de amerikanska delstaterna är J. von Hagen, (1991), "A Note on the Empirical Effectiveness of Formal Fiscal Restraints." *Journal of Public Economics* 44: 199-210.
 22. Det senare är exempel på "substantive restrictions", nedan kallat innehållsregler.
 23. Se J. M. Poterba (1994), "State Responses to Fiscal Crises: The Effects of Budgetary Institutions and Politics." *Journal of Political Economy* 102: 799-821. En liknande studie är J. E. Alt och R. C. Lowry (1994), "Divided Government, Fiscal Institutions, and Budget Deficits: Evidence from the States." *American Political Science Review* 88: 811-827.
 24. Se F. Lópes-de-Silanes m fl (1994), "Privatisation in the United States". Working Paper, No. 5113, NBER.
 25. Se Mancur Olson, *The Rise and Decline of Nations* (New Haven: Yale University Press, 1982).
 26. Se kapitel 9, i synnerhet tabell 9.11, i J-E Lane, *Constitutions and Political Theory* (Manchester: Manchester University Press, 1996).
 27. Jmf Carl Johan Åberg, *Ett svårskött pastorat: hur förnya svensk politik?* (Stockholm: SNS Förlag, 1997) och Johan Myhrman, *op. cit.*, kap. 8.
 28. Se Peter H. Aranson, "Procedural and Substantive Constitutional Protection of Economic Liberties." I James D. Gwartney och Richard E. Wagner (red.), *op. cit.*, samt James D. Gwartney och Richard E. Wagner, "Public Choice and Constitutional Order." I James D. Gwartney och Richard E. Wagner (red.), *op. cit.*
 29. Se James Madison, "No. 51." I Alexander Hamilton, James Madison och John Jay, *The Federalist Papers* (New York: New American Library, 1961).
 30. Se Erik Moberg, *Democracy: Constitutions, Politics, and Welfare Effects* (bokmanuskript).
 31. Detta bl.a. för att minska risken för att vi framgent inte får uppleva ytterligare prov på det som Fredrik Sterzel har kallat "det författningslösa halvseklet", apropå den svaga ställning

- svensk grundlag har haft under stora delar av detta århundrade.
32. Detta resonemang rör huvudsakligen finanspolitik, då penningpolitik redan har överförts till en tämligen oberoende riksbank, helt i linje med vårt grundläggande tänkande: att olika procedurer och regler bör anpassas så att goda ekonomiska resultat uppnås. Att ett behov av sådant tänkande också behövs, och i ökande grad finns, rörande finanspolitiken visar t.ex. Lars Jonung i sin genomgång av svensk stabiliseringspolitik i *Med backspegeln som kompass—om stabiliseringspolitiken som läroprocess* Ds 1999:9 (Stockholm: Norstedts, 1999).
 33. Se James M. Buchanan och Roger D. Congleton, *Politics by Principle, Not Interest: Towards Nondiscriminatory Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).
 34. Se Niclas Berggren och Fredrik Bergström, "A Constitutional Analysis of Selectivity in Economic Policy Making." Working paper, City-universitetet.

Om Buchanan og Hayek:

Frihed, demokrati og forfatninger

Er der en modsætning mellem individets frihed og det demokratiske ideal, når det gælder om, hvorledes vi skal indrette forfatningen? Det spørger stud.scient.pol. Mette Strange i denne sammenligning af de liberale forfatningsteoretikere James Buchanan og F.A. Hayek.

Af Mette Strange

Den liberale tradition tager udgangspunkt i beskyttelsen af individets interesser, og søger etableringen af en upartisk samfunds orden med lige ret for alle borgere. Den liberale grundholdning retfærdiggør således eksistensen af et eller andet sæt af demokratiske styrereds-kaber. Den liberale demokratiske stat kræver tillige et sæt af regler, indenfor hvilke demokratiet kan udføre sin funktion. Liberale demokratiske stater refererer således til en forfatning, som har til formål at sikre, at visse basale rettigheder og grundsætninger respekteres. Forfatningen sætter så at sige rammerne for styrets udfoldelsesmuligheder, og sætter dermed samtidigt også grænser for demokrati. Heri ligger et paradoksalt element, idet liberalismen leverer den filosofiske baggrund for demokratiets berettigelse, mens det samtidigt anses for nødvendigt at begrænse spændvidden af demokratiske beslutningsområder. Dette liberale paradoks er artiklens problemfelt. F.A. Hayek og James M. Buchanan er eksempler på liberale, som har beskæftiget sig med det liberal-demokratiske paradoks, men ud fra forskellige præmisser. Jeg vil i det følgende vise hvori forskellene ligger mellem Hayek og Buchanans liberalismer, og i den forbindelse påpege de mulige konflikter mellem beskyttelsen af individuel frihed og demokratiske beslutninger.

F.A. Hayek: *Law, Legislation and Liberty*

Den østrigsk fødte økonom og filosof Friedrich August von Hayek (1899-1992) er kendt for sine bestræbelser på, at reintroducere klassisk liberalisme i det 20. århundrede. Hayeks politiske filosofi er opbygget delvis af normativ teori, delvis af en kritik af det, som han kalder "rationalistisk konstruktivism"; dvs. troen på, at mennesket ved fornuftens hjælp, kan udtænke målorienterede planer gældende for hele samfundet. Kritikken heraf er funderet i Hayeks tro på markedets evne til at skabe "spontan orden", sålænge den evolutionære proces respekteres. Hayek er af den opfattelse, at regler og institutioner er resultatet af en evolutionær proces, igennem hvilken disse har oplagret erfaring og viden, som ligger uden for menneskets erkendelses-niveau. I forlængelse heraf opstiller Hayek forskellen mellem spontant opståede regler, og menneskeskabt lovgivning, henholdsvis "law" og "legislation" i Hayeks terminologi. "Law" er for Hayek garant for friheden i samfundet, idet frihed kun opnås gennem abstrakte og generelle regler. Frihed er negativt defineret hos Hayek, idet denne er en konsekvens af *fraværet* af specifik og arbitrær lovgivning. Frihedens værdi ligger i de samfundsmæssige goder det medfører, at hver har lov til at leve, og bruge sine egenskaber efter egen lyst.

"The Great Society" er Hayeks navn for et ideal-samfund, styret af spontane markesmekanismer. Statens primære rolle

i dette samfund er at beskytte individernes frihed, således at den spontane orden bevares. Beskyttelsen ligger i håndhævelsen af almene love, og fraværet af positiv mål-orienteret lovgivning. Der er dog ikke tale om en ren laissez-faire stat, idet Hayek tillader staten at varetage opgaver, der ikke reguleres af det frie marked. Styreformens i "Great Society" er demokratisk, men Hayek understreger at demokrati bør opfattes som et middel og ikke et mål i sig selv. Formålet med demokrati er at give alle medlemmer af samfundet en vis medbestemmelse i forbindelse med lovgivning. Det er dog ikke ensbetydende med, at alle demokratisk vedtagne love er gode love, hvorfor det er nødvendigt at begrænse demokratets magtsfære. Den autoritative struktur i Hayeks "Great Society" er baseret på magtadskillelses-læren, således at den regerende forsamling står for administration, en lovgivende forsamling har til opgave at skabe love, der er i overensstemmelse med den spontane orden, og en forfatningsret overvåger og mægler mellem de to førstnævnte. Lovgivningsinstansen bør ikke underlægges almindelige demokratiske beslutningsprocedurer, da dette vil reducere de generelle, universelle og abstrakte regler, der styrer universet, til målrettet planlægning styret af et bredt sammensurium af interesser. Folkets interesser bør derfor kun afspejle sig i sammensætningen af den regerende forsamling, mens udvælgelsen af den lovgivende forsamling skal ledes af meninger om, hvad der overordnet set er rigtigt og forkert. Kun individer af en moden alder kan sidde i den lovgivende forsamling, hvortil de vælges for en periode på ca. 15 år. Denne struktur skal sikre, at det er folkets overordnede normer, der vælger, og ikke deres egeninteresse. Den form for demokrati, som Hayek er tilhænger af, er et organisationsredskab, og er ikke ensbetydende med, at flertallets "vilje" skal være gældende lov.

"The Great Society" er ifølge Hayek idealet på et liberalt samfund, der hylder frihedens moralske superioritet, og dermed støtter op om individets ret til at leve sit liv efter egen vilje. Et sådant samfund vil automatisk give de bedste resultater for alle borgere. Det konsekventalistiske tilsnit i Hayeks ræsonnement hviler i høj grad på Adam Smiths "invisible hand", d.v.s. "usynlig hånd"-argumentet: på tiltroen til markedets regulerende kræfter, samt på mistro til den erkendelsesmæssige rækkevidde af den menneskelige fornuft. James Buchanan deler til en vis grad Hayeks optimisme, hvad angår de økonomiske markeds kræfter, men er på den anden side i direkte opposition til Hayeks anti-rationalisme.

James Buchanan: *Liberty, Market and State*

I modsætning til Hayek, anvender James M. Buchanan idéen om en oprindelig samfundspagt. Konstruktionen er et hyp-pigt anvendt analyseinstrument indenfor politisk teori, og ud-mærker sig ved at filosofere over menneskenes valgmulighe-

der i forbindelse med overgangen fra naturtilstand til ordnede samfundsforhold. Buchanan formål med at benytte sig af samfundspagtsidéen er at arbejde sig frem imod en idéel statsforfatning. Buchanan går ud fra, at alle individer er modne, rationelle egoister, og søger ud fra dette kriterium at fastlægge, hvilke regler individerne ville kunne blive enige om. I en sådan situation mener Buchanan, at der vil indgå følgende momenter: Individerne fastlægger, hvad hver ejer, opretter en mæglingsinstans—"the protective state"—og vedtager, hvilke goder, det vil være hensigtsmæssigt at producere kollektivt—"the productive state". Ligesom Hayek er også Buchanan økonom, og benytter sig af det såkaldte "usynlig hånd"-argument: individuelle valg påvirker markedet, og genererer uuntendede økonomiske fordele til gavn for hele samfundet. Det er derfor kun goder, der er vigtige for samfundet, og som markedet ikke kan tilvejebringe, der bør være tages af "the productive state". For at udgøre en "contractarian state" skal der desuden herske lighed for loven og sikres lige adgang til den politiske beslutningsproces.

Dette sammenfatter Buchanans såkaldte "contractarian constitutionalism", hvoraf fremgår Buchanans normative individualisme; kun individet og dennes vurderinger er af betydning, og alle individer er ligestillede.

Buchanans idé om en forfatning er en rationalistisk konstruktion. I henhold til samfundspagtstanken, opstår en forfatning som en enstemmig vedtaget aftale mellem rationelle individer, og indeholder de regler, der skal gøre sig gældende i samfundet. Buchanans hypotetiske samfundspagt har til hensigt at vise, at regler er skabt af individer, og derfor kan ændres af individer. Buchanans projekt er at advokere for gavnlige samfundsmæssige ændringer, og at modbevise konservative og evolutionistiske opfattelser af, hvad der er lov. Påstanden om at forfatningen bør stå uændret, idet den beskytter oprindelige "naturlige rettigheder", er uholdbar, idet karakteren af disse rettigheder har været skiftende over tid. Buchanan påpeger, at sådanne rettigheder er moralsk og ikke rationelt funderede, og at moral er en rent subjektiv størrelse, der ikke bygger på et bredt accepteret rationelt fundament. Individer er derfor berettigede til at foretage forfatningsændringer ud fra egne subjektive interesser og værdier, så længe ændringerne foretages i fuld enighed mellem alle samfundets borgere. Denne proces danner basis for et ægte demokrati, hvorfor Buchanan afviser den udstrakte og illegitime brug af begrebet "demokrati". Hvis et demokratisk valgt styre ikke refererer til en demokratisk vedtaget forfatning, er den ikke legitim og bringer individets frihed i fare.

Begge forfattere har en række normative forudsætninger, men deres respektive teorier viser, at de opererer med forskellige værdigrundlag. Forskellen er særlig bemærkelsesværdig i opfattelsen af det liberale mantra: individets frihed.

Værdien af individuel frihed

Fremstillingen af Buchanans politiske filosofi antyder, at grundlaget for hans teori er normativ individualisme: Individet er det eneste, der betyder noget, og kun individets mål og værdier er af samfundsmæssig relevans.

Hvor Buchanans individ optræder som moden, rationel og egoistisk, er Hayeks individ derimod begrænset af en epistemologisk barriere. Opfattelsen af mennesket som værende grundlæggende uvidende betyder, at individet er bedst tjent med at indrette sig efter de konventioner, der er opstået gennem tiden, og som udmærker sig ved at bygge på et bredt

erfaringsgrundlag. Hermed ikke forstået at individerne bør begrænses i deres frihed, for alt tyder på, at frihed er Hayeks grundlæggende værdipræmis. Men i modsætning til Buchanans individer, der i kraft af deres enestående værdi bør være frie, synes Hayek nærmere at efterstræbe de positive følger af individets frihed. Det er min opfattelse, at Hayeks individsyn er forholdsvist målrettet, idet frihedens værdi vurderes i forhold til de samfundsmæssige konsekvenser, der afledes heraf. Det er "usynlig hånd"-argumentet, jeg her refererer til, som i Hayeks version rækker ud over det rent økonomiske spektrum, og tillige sætter dagsordenen for det politiske og sociale liv.

Hayeks økonomiske baggrund fornægter sig således ikke, og det samme gør sig gældende for Buchanan, men med den betydelige forskel, at sidstnævnte begrænser markedsmekanismernes effekt til det økonomiske område. Hermed ikke sagt, at det frie markedes muligheder er begrænsede, men jeg vil argumentere for, at de kan virke begrænsende på individets frihed. Hayeks intention er skabe et samfund, hvor alle får lov til at bruge deres kundskaber bedst muligt, leve som de vil, og sætte egne mål. Resultatet heraf skulle blive et godt og velfungerende samfund med de bedste muligheder for alle. Men hvis mennesket er så grundlæggende uvidende som Hayek mener, hvad forhindrer da mennesket i at være uvidende om sin egen uvidenhed? Der er i princippet ingen hindring for, at Hayeks individ betragter sig som lige så moden og rationel som Buchanans individ, og dermed ønsker at anvende sin, muligvis indbildte, rationelle sans. Hvis et sådant individ skulle få den tanke, at reformere samfundsstrukturen til uigenkendelighed i "Great Society", ville dennes såkaldte frihed ophøre med at eksistere. For i Hayeks vision danner den spontane orden baggrund for al viden, og forfatningen i dette samfund kan følgelig kun skabes som en rekonstruktion af denne. Dele af Hayeks teori kan opfattes som en afart af den utilitarisme, som Hayek selv tager afstand fra, idet den utilitaristiske skole med alle midler, søger at skabe det bedste mulige samfund for alle dets borgere. Hayeks mål er i princippet det samme, men midlet til opnåelse af dette mål kan i Hayeks metodologi kun findes i en funktionel-evolutionær forklaring. Den normative værdi i Hayeks teori ligger således i de normer og værdier, der er resultatet af kulturel evolution, og som han tilsyneladende ukritisk vælger at acceptere som "gode" regler. Efter min opfattelse er der fare for, at Hayek gør individet til slave af fortiden, og at den frihed som Hayek prætenderer at hylde, er af begrænset værdi for mennesket.

Buchanans individsyn står i direkte kontrast til Hayeks, hvilket eksemplificeres af hans hypotetiske anvendelse af samfundspagtsteori. Men det er Thomas Hobbes' samfundspagt, der er inspirationen, og ikke John Lockes, hvorfor de rationelle agenter ikke postuleres at være i besiddelse af såkaldt naturlige rettigheder. Buchanan afviser enhver forestilling om rettigheder, der er gudsgivne, moralbaserede eller en følge af en kulturel evolution. Alle rettigheder, herunder retten til frihed, er noget individet vælger at fastlægge ud fra en rationel og egoistisk analyse. Der er allerede argumenteret for det rationelle individs skæbne i Hayeks samfundsvision, hvilket er præcis det scenario, som Buchanan ønsker at undgå. Det er min opfattelse, at det ikke er den individuelle frihed som sådan, der udgør det normative element i Buchanans teori, men individet som rationel aktør. I Buchanans samfundsvision eksisterer der ingen ydre rammer, normer eller konventioner, andre end de der er skabt af individerne selv. Men det er i

princippet det samme standpunkt som Hayek indtager, for den kulturelle evolution som sætter rammerne for "Great Society", er også skabt af individuelle valg gennem tiden. Forskellen imellem dem, er ikke desto mindre radikal, idet Buchanans individer til enhver tid kan ændre på rammerne, dersom de kan blive enige herom. Dette er essensen af Hayeks skræksscenario, idet han som sagt ikke tillægger individet rationelle egenskaber, og frygter at udfaldet af et sådant rationelt design, vil være en katastrofe for individerne.

Rammer og muligheder for individuel adfærd står i kontrast, når man sammenligner Hayek og Buchanan. Fælles for dem er det udtrykte ønske om, at give individer mulighed for at leve deres liv i overensstemmelse med egne værdier. Begge advokerer for en eller anden demokratisk styreform, der skal give individerne denne mulighed, men ingen af dem accepterer de former for demokrati, der i realiteten praktiseres.

Grænser for demokrati

Hayeks anke mod eksisterende beslutningsprocesser i liberale demokratiske stater ligger i de muligheder, det giver menneskene for at kræve vilje ophøjet til lov. Hayek er overbevist om, at individets egeninteresse er styrende for dennes retfærdighedssans, og at individet dermed er uegnet til at vurdere, hvad der bør være lov. Civilisationens eksistens er derfor betinget af, at individerne har lært at styre deres lyst, og har underlagt sig generelle, abstrakte regler. For Buchanan gælder det modsat, at civilisationens eksistens hviler på individernes konkrete, rationelle valg, foruden hvilke vi stadig ville befinde os i en art naturtilstand. Buchanan afviser langt fra idéen om kulturel evolution, men alene de normative implikationer af denne. Det konkrete grundlag for individernes sameksistens kan således kun være legitimt, hvis det er en følge af direkte demokrati. Det fremgår dog ikke af Buchanans teori, hvorledes konkret enighed om dette grundlag kan opnås. Hvad der derimod ligger fast er, at samfundet ikke kan fungere som konstant direkte demokrati, da dette vil være i direkte modstrid med essensen af lov. Buchanan har derfor brug for nogle repræsentanter for folket, hvis opgave det er, at sørge for lovens opretholdelse. Det samme gør sig gældende for Hayek, med den forskel, at Hayeks repræsentanter skal sørge for opretholdelsen af spontant opstået lov, mens det i Buchanans tilfælde er rationelt konstruerede love, der skal beskyttes. Men det er ikke ensbetydende med, at Buchanan ikke skelner mellem "law" og "legislation", blot defineres begreberne anderledes end i Hayeks terminologi. Buchanans distinktion går ikke på spontane love versus konstruerede love, da der for ham kun eksisterer sidstnævnte, men på forskellen mellem en demokratisk vedtaget forfatning, og de love der udvikles indenfor rammerne af denne.

For både Hayek og Buchanan gælder det, at demokratiske beslutningsprocedurer skal finde sted indenfor rammerne af en forfatning. De kan ligeledes blive enige om, at værdien af et demokratisk styre er tvivlsom, hvis beslutningskompetencen på alle områder ligger hos de samme agenter. Begge kritiserer fraværet af den klassiske magtadskillelæse i moderne demokratiske stater, der er i direkte modsætning til det liberale ideal. Når udøvelsen, lovgivningen og varetagelsen af forfatningen er i hænderne på de samme politiske agenter, er der fare for, at magten korrumpes. Den overordnede mening med forfatningen er, at individerne kender rammerne for deres sameksistens, og de statslige institutioner deres begrænsninger, men hvis staten har muligheder for fortløbende at ændre på reg-

lerne, er individets frihed i fare. Som jeg tidligere har argumenteret for, er individets frihed også i "Great Society" af begrænset værdi, men i Hayeks opfattelse sker dette for individets eget bedste. Hvad der til gengæld ikke er til individets bedste—og deri kan jeg kun være enig—er, at folkevalgte politikere i demokratiets navn, får mulighed for at optræde som forklædt enevælde. Jeg vil dog argumentere for, at dette blot er en anden måde at undertrykke friheden på, end den der finder sted i Hayeks ideal-stat. Ikke dermed sagt, at jeg bifalder dette politiske enevælde, men at Hayeks forslag til forbedring heraf placerer individet i en ramme, som i høj grad er præget af ufrihed. Buchanans kritik synes mere kvalificeret, da hans ideal-stat, omend urealistisk, lader individerne selv skabe forfatningen. Hvis vi således sætter, at individerne er utilfredse med statens ledelses-struktur, er der i Buchanans vision mulighed for, at disse blot bestemmer sig for at ændre denne. Man kunne også spørge om, hvorfor de ikke har kunnet forudse, at det ville gå så galt, og dermed få lejlighed til at retfærdiggøre Hayeks menneskesyn. Det har jeg dog ikke til hensigt, idet løsningen på problemet tilsyneladende findes i Buchanans model: Da nutidens forfatninger ikke er vedtaget på ægte demokratisk vis, har individerne ikke haft mulighed for at foregribe begivenhedernes gang. Netop derfor advokerer Buchanan så stærkt for, at forfatningsændringer skal foretages løbende, og således tilpasses de samfundsmæssige ændringer, der finder sted. Buchanan ser det som sin opgave at argumentere for, at en forfatningsændring bør finde sted, således at magterne igen adskilles på hensigtsmæssig vis.

Efter min opfattelse støder Buchanan på et problem, idet han foreskriver, at forfatningsændringer skal vedtages enstemmigt, da ingen kan bindes af en lov, som de ikke selv har haft indflydelse på. Men hvad nu hvis det politiske enevælde, egoister som de jo er, beslutter sig for at modsætte sig forslaget? Umiddelbart står individerne uden forfatning, og kastes således ud i anarkistiske tilstande, der bestemt ikke er befordrende for individuel frihed. Buchanan opererer ikke med denne mulighed på realplan, men i hans hypotese om naturtilstanden gælder det, at individer, der ikke på frivillig basis ønsker at underlægge sig den aftale, som resten er blevet enige om, må lades ude. På realplan er dette næppe en holdbar politik, idet de obstruerende individer jo allerede er borgere i den pågældende stat, og ikke uden videre kan melde sig ud af samfundet. Er vi så tilbage ved Hayeks tro på spontant frembragt orden, som bedst mulige ramme for individuel frihed? Det er der ikke noget, der tyder på, for Hayek erklærer sig som modstander af rationel konstruktivisme, hvilket betyder, at spontant frembragt orden må accepteres, da den er et led i den kulturelle evolution. Hayek vil sandsynligvis anføre, at statens magtkorrumperede tilstand er resultatet af uvidende menneskers forsøg på rationelt design, og at situationen understøtter hans tiltro til spontant frembragte love. Ikke desto mindre står Hayek i en situation, hvor han ønsker forfatningsreform, for at skabe balance i staten magtstruktur. Det er dog vanskeligt at forestille sig, hvorledes det kan være muligt, når Hayeks individer ikke blot er uvidende, men tillige styret af en egeninteresse der blokerer for deres retfærdighedssans. Hvordan er det da muligt for Hayek, at bringe civilisationen i balance igen? Hele Hayeks argumentation er en kritik af eksisterende tilstande, og forslag til forbedring, mens han samtidig opponerer kraftigt mod rationel konstruktivisme. Hvis Hayek derfor skal undgå at forfalde til selvmodsigelse, bør han vel acceptere status quo, og vente på bedre tider?

Det er min opfattelse, at både Hayek og Buchanan støder på problemer i deres respektive teorier om forfatningsændringer. Men én ting er det uhensigtsmæssige i statens ledelsesstruktur, én anden er de indflydelskanaler, som individet i den moderne liberale demokratiske stat, kan benytte sig af. Som allerede nævnt, er Hayeks anke mod det bestående demokrati funderet i de muligheder, som det giver individerne for at ophøje vilje til lov. Hayek ser demokrati som en art antitese til liberalisme, idet liberalismens mål er begrænsning af statsmagten, således at totalitarisme undgås. I demokratiet udgøres begrænsningen alene af folkets umiddelbare vilje og kan dermed udmærket tage form af et totalitært styre. Hvor liberalisme handler om, hvad der bør være lov, handler demokrati om måden hvorpå det bestemmes, hvad der skal være lov. Dette paradoks fremstår knap så klart hos Buchanan, idet han netop lader folkets vilje bestemme forfatningens udformning. Men udover det rent forfatningsmæssige arrangement er Buchanan, i lige så høj grad som Hayek, modstander af "majority rule". For begge parter gælder det, at forfatningen skal udgøre begrænsninger på, ikke alene statens magt, men på de beslutninger, som folket vedtager. I Buchanans tilfælde er det et rimeligt krav at stille, idet individerne selv har haft indflydelse på forfatningen. For Hayek gælder det derimod, at individerne skal underordne sig de generelle og abstrakte regler, der er opstået ud af en kulturel evolution.

Den kritik, som både Buchanan og Hayek retter mod flertalsstyre, kan udbedres ved hjælp af en forfatningsmæssig reform, der bringer balance i forholdet mellem liberalisme og demokrati. Dertil hører, at der skelnes skarpt imellem love, der skabes indenfor rammerne af forfatningen, og love der handler om ændringer i forfatningen. Hvad derimod angår almindelige valgprocedurer indenfor forfatningens rammer, er der ikke noget, der tyder på, at Buchanan ønsker de store ændringer. Det vigtigste er, at alle borgere har lige mulighed for politisk indflydelse, og at alle stemmer vægtes lige. Hermed ikke udelukket at visse grupper, i visse tilfælde, tvinges imod deres ønsker af et flertal, men det må siges at være et mindre problem, hvis spillets rammer er opstået i enighed. Men hos Hayek er rammerne ikke defineret af individerne selv, hvorfor det må være sandsynligt, at der opstår situationer, der føles uretfærdige for visse dele af befolkningen. Det skal naturligvis understreges, at Hayeks stat primært er en mæglinginstans, og at de eneste områder, hvor staten bevidst regulerer, handler om fremskaffelse af kollektive goder, der ikke frembringes af det frie marked. Alligevel er det mit argument, at der i Hayeks stat er oplagte muligheder for flertalstyranni. Der er ikke noget der forhindrer, at den spontane orden bringer flere fordele til nogle, end til andre, hvilket der ifølge Hayek ikke er noget at gøre ved. Men hvis en gruppe individer, der er dårligt begunstigede af den spontane orden, tillige tvinges imod deres vilje ved hjælp af legitime demokratiske procedurer, er det svært at få øje på retfærdigheden. I denne forbindelse er det værd at bemærke, at den eneste befolkningsgruppe, der har indflydelse på sammen-sætningen af den lovgivende forsamling, skal være mellem 45 og 60 år. På samme tid, er denne aldersgruppe den eneste valgbare til den lovgivende forsamling. Hayek finder det hensigtsmæssigt, at individerne således har mulighed for at dygtiggøre sig og opnå erfaring, før de får indflydelsesmulighed på lovgivningen. Den holdning, der her ligger bag, er umiskendeligt elitær, omend den skjuler sig bag aldersdiskriminationens lidt blidere facade. At alle en dag får demokratisk indflydelse, er i min opfattelse ikke nok til, at

kalde dette system for et demokrati. Den politiske lighed, som er et basalt krav for Buchanan, er ikke at finde hos Hayek, lige meget om tidsperspektivet i princippet udjævner uligheden. Ovenstående betragtninger tjener til at understøtte mit argument om, at Hayeks frihedsideal er af en betænkelig og til dels ufri karakter. Jeg vil atter påpege de utilitaristiske træk i Hayeks teori, der i denne forbindelse udmønter sig i en direkte opprioritering af nogle individer på bekostning af andre, med det formål at skabe de bedste samfund for alle.

Buchanan og Hayek er enige om formålet med en forfatning, men ikke om frembringelsen, og indholdet af denne. Buchanans individsyn fordrer, at den politiske lighed gennemsyrrer alle dele af samfundet, fra skabelsen af forfatningen, til afgørelsen af de mindste detaljer. Hayeks individ er derimod begrænset af en epistemologisk barriere, der umuliggør rekonstruktion af samfundet og nødvendiggør opretholdelsen af en spontant frembragt orden. Begge teorier er af liberalt tilsnit, men opfattelsen af, hvad der udgør individuel frihed, er markant forskellig.

For både Buchanan og Hayek gælder det, at den demokratiske styreform, som den moderne liberale demokratiske stat bygger på, bringer individets frihed i fare. Begge kritiserer fraværet af den klassiske magtadskilleslære, som er individets garanti mod magtkorruption. Derudover er det Hayeks opfattelse, at der bør sættes grænser for demokrati, i den forstand, at individerne afgrænses fra muligheden for at omsætte vilje til lov. Individerne bør lade sig styre af de generelle regler, der har udviklet sig gennem tiden, og ikke af deres egen retfærdighedssans, som korrumpes af egeninteresse. Hayek advokerer således for ændringer i forfatningen, således at demokratiet begrænses, og i princippet kun er en realitet for den modne aldersgruppe. Problemet med Hayeks teori er således ikke alene fraværet af reel politisk lighed, men tillige begrænsninger af den individuelle frihed, som han prætenderer at hylde. Dertil kommer, at Hayeks modstand mod rationel konstruktivisme, er i uoverensstemmelse med hans udtrykte ønske om forfatningsreform. Buchanans ønske om forfatningsreform er derimod konsekvensen af et ønske om at sikre individet mest mulig indflydelse på samfundets overordnede struktur. Hos Buchanan er individet den eneste lovgiver, hvilket betyder, at demokratiet udstrækkes i videste konsekvens. De eneste grænser, som Buchanan sætter for demokrati, er de grænser, som individerne er blevet enige om at nedskrive i forfatningen. Efter min opfattelse er grundlaget for Buchanans liberale-demokratiske stat særdeles sympatisk, men af yderst problematisk karakter. Eftersom Buchanans individer forudsættes at være styret af rationelle, egoistiske motiver, er forestillingen om opnåelse af enighed individerne imellem af tvivlsom karakter. Forskellen mellem de liberalismer der kommer til udtryk hos henholdsvis Hayek og Buchanan, er i bund og grund et udtryk for deres divergerende menneskesyn. Spørgsmålet er, om menneskets rationelle egenskaber er tilstrækkelige til at sikre civilisationens overlevelse? Det er i sidste ende dette spørgsmål, der adskiller Hayeks liberalisme fra Buchanans liberalisme.

Referencer

- Buchanan, James M. (1975): *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan* (Chicago: University of Chicago Press).
- Hayek, Friedrich August von (1973-79): *Law, Legislation and Liberty*, Vol. I-III. (London: Routledge & Kegan Paul).

Den lutherske formynderstat

Statsstyringen i det danske samfund er et udtryk for den lutherske statsreligions formyndermentalitet, hedder det i denne artikel af kultursociologen Jakob Munck, der i stedet gør sig til talsmand for, at der er en større affinitet mellem katolicisme og liberalisme.

Af Jakob Munck

Indledning

Formålet med denne artikel er ikke at give en objektiv skildring af den danske statsmagt og det danske samfund, men derimod at levere et partsindlæg i debatten om dette samfunds fremtid. Forfatteren til dette er kultursociolog, liberal og katolik, og ud fra disse forudsætninger—og ud fra den analyse der følger—tillader jeg mig at betegne det danske samfund som en "luthersk formynderstat". Hermed antyder jeg to ting, som jeg finder karakteristisk for denne samfundsform, nemlig på den ene side den lutherske ideologis absolutte dominans over alle andre ideologier og på den anden side denne statsmagt altomfattende og interventionistiske karakter, der gør at den vedrører, styre og kontrollere næsten ethvert aspekt af borgernes liv. Om dette er gode eller dårlige karakteristika, må læseren selv tage stilling til. Jeg ser det kun som min opgave at vise sammenhængen mellem ideologi og statsform, en sammenhæng som i øvrigt vil kunne vises i ethvert samfund, men som normalt vil være tættere og mere direkte, jo mere autoritært dette samfund er. Emnet for denne artikel er altså sammenhængen mellem ideologi og stat, som dette ser ud i det protestantiske Danmark ved slutningen af det tyvende århundrede.

Det lutherske menneskebillede

For at forstå den danske samfundsopbygning må man først forstå den ideologi, der ligger til grund for denne, altså lutheranismen, og i det følgende vil jeg derfor gennemgå de mest grundlæggende elementer i den lutherske lære. Det drejer sig om syndsforståelsen, determinismen, toregimentslæren, subjektivismen og arbejdsfilosofien. Først når vi forstår hvad Luther mente på disse områder, og derved også forstår hvad der er det tankemæssige grundlag for den lutherske stat, så er vi klar til at diskutere denne stat selv og dens fremtidsperspektiver. Her er altså en kort gennemgang af det lutherske menneskesyn, og dermed af den teologiske lære, som det danske samfund har hvilet på i 450 år, og som stadig nyder en sådan anerkendelse i vort land, at vi har fastsat i vor Grundlov, at statsmagten skal understøtte den og regenten tilhøre den kirke, der forkynder den. Det er altså vigtigt at forstå, at den teologi og det menneskesyn, som her gennemgås, ikke er det grundtvigianske, som på mange måder adskilte sig fra den rene lutheranisme. Her handler det om de grundlæggende forestillinger, som "rigtige" lutheranske teologer står for, altså Luthers egen lære, som den findes i den evangelisk-lutherske (ikke evangelisk-grundtvigianske) kirke.

Dæmonisering og determinisme

Det første og mest afgørende træk ved det lutherske menneskeopfattelse er determinismen, altså læren om at mennesket ikke har en fri vilje. Luther skrev i den bog han selv anså for sin mest væsentlige ("Den trælbandne vilje"), at mennesket "finder intet godt i sig, men kun had til det gode og lyst til det onde".¹ Derfor handler dette menneske—iflg. Luther—altid ondt, for "du kan kun synde, hvordan du så bærer dig ad".² Mennesket finder i sig selv "kun had til det gode og lyst til det onde",³ og "derfor har menneskeviljens frihed til at vælge slet ingen eksistens, undtagen som træl for synden, døden og Satan".⁴ Dette negative syn på menneskets vilje og handlinger fører til, at man i luthersk teologi forholder sig afvisende—eller stærkt kritisk—til al form for etik, og i almindelig afviser, "at der kan gives en særlig kristen moral, som indeholder anvisninger på menneskelivets mange områder".⁵ Kristendommen har altså ikke i sig selv nogen moral, og der er derfor ingen grund til at gøre sig moralske spekulationer, når man tænker i politiske baner. Dette fører os videre til at se på den lutherske toregimentslære.

Toregimentslæren

Det andet karakteristika ved den lutherske teologi er dens opdeling af verden i to adskilte regimenter, nemlig det jordiske og det himmelske. Luther mente, at netop fordi mennesket er ondt har "Gud oprettet to regimenter, det åndelige som gennem den Hellige Ånd gør folk kristne og fromme under Kristus, og det verdslige som lægger bånd på de ikke-kristne og onde så de i det ydre må holde fred og ro, mod deres vilje",⁶ for "siden verden er ond og knap én ud af tusind er virkelig kristen, ville menneskene, hvis de ikke var lagt under sværdet, kaste sig over hverandre".⁷

For Luther var himmelen og jorden altså adskilt, og der gjaldt forskellige regler og styreformere i de to regimenter. Han understreger derfor også, at netop "af den grund lærer evangeliet heller ikke noget om hvordan man skal indrette og udøve det verdslige regimente, ud over at det er påbudt, at man skal ære det og at man ikke skal sætte sig imod det".⁸ For den verdslige statsmagt eller konge er der altså mange muligheder for at styre, og ingen af disse er i modstrid med Guds vilje eller Evangeliet ord. Det er derfor, for den troende lutheraner, ikke legitimt at gøre oprør mod de verdslige magtudøvere, uanset hvordan de udøver denne magt, for disse herskere har—af Gud selv—fået overdraget myndigheden til at styre denne verden efter deres egen vilje. Enevælde, diktatur og formynderisme er altså ikke på nogen måde i modstrid med den lutherske lære. Dette er derimod alle thomistisk inspirerede tanker om at individerne skulle have medfødte "naturlige rettigheder", "menneskerettigheder" o.a., som magthaverne må respektere.

Disse forestillinger afvises derfor i den lutherske teologi som ren katolsk overtro.

Subjektivismen

Det tredje grundlæggende karakteristika ved den lutherske teologi, er subjektivismen. For Luther gælder det, som i al kristen tro, at det er Gud, der har skabt mennesket, men da samtidig "alene hjertets tillid og tro frembringer både Gud og afgud",⁹ så er det altså også samtidig mennesket selv, der har frembragt den Gud det tror på. Han eksisterer nemlig kun i og for troen, og uden for denne, ved vi intet om hans eksistens. Denne subjektivisme finder man også i nyere luthersk teologi, f.eks. hos P.G. Lindhardt, der skriver, at "er troen ret, så er også din Gud ret".¹⁰ Det er altså troen der bestemmer Guds egenskaber og ikke omvendt. Mennesket har gjort sig selv til herre, for kun det som eksisterer i den menneskelige bevidsthed, eksisterer også i virkeligheden. Luther afviser derfor også på det bestemteste den skolastiske lære om at Guds eksistens kunne bevises, og i nyere lutheransk tænkning, f.eks. hos Kant, afviser man helt at mennesket kan anerkende den objektivt eksisterende virkelighed. Mennesket lever i en verden af forestillinger, men har ingen mulighed for at afgøre om disse er rigtige eller forkerte, i hvert fald ikke hvis man bevæger sig ud over de rent empirisk afprøvelige realiteter. Moral og metafysik er derfor alene et spørgsmål om tro, og intet er derfor mere rigtigt end noget andet, på disse områder. Hvis man "tror på" noget, så eksisterer det, og hvis man ikke tror på det, så eksisterer det ikke.

Konsekvensen af dette er, at de sandheder, der indeholdes i den kristne tro, ikke kan have karakter af evige og universelt forpligtende sandheder, men kun kan være synspunkter, som enhver frit kan tilslutte sig eller lade være med at tilslutte sig. Da vi ikke har mulighed for at vide, hvad den egentlig—objektivt eksisterende—sandhed er for noget, så kan ingen mening og intet synspunkt være forpligtende for alle mennesker. Derfor må afgørelser træffes af den enevældige konge, eller af det parlament og den statsmagt, der har fået bemyndiget til at overtage forvaltningen af det jordiske regimente, og de afgørelser, der træffes af regenten, er hverken sande eller falske, gode eller onde. Men ikke desto mindre skal de adlydes fordi de kommer fra den autoritet, som Gud selv har sat til at styre denne verden, og de der ikke vil affinde sig med det må statsmagten behandle på samme måde som Luther anbefale fyrsterne af behandle de oprørske bønder: "Slå dem ned som hunde"!

Arbejds læren

Det fjerde og sidste væsentlige træk ved den lutherske teologi er dens lære om arbejdet. Det klassiske studie af sammenhængen mellem protestantisme og arbejdsoral blev lavet af Max Weber (1864-1920),¹¹ hvis tese det var, at den calviniske tro havde været stærkt medvirkende til at skabe grobund for kapitalismens vækst i 16 og 1700-tallet. Selv om Weber ikke beskæftigede sig med Luther, er der grund til at mene, at også lutheranismen må have del i skabelsen af de ideologiske forudsætninger for denne udvikling. I hvert fald var det Luthers mening, at det fromme og gudfrygtige ikke skulle findes i livet i klostre eller afsondrethed fra verden, men ved at "den, som vil tjene Gud, må blive i sit kald, gøre hvad hans øvrighed, hans embede og stand kræver og vil have".¹² Lønarbejdet bliver hermed tolket væk fra at være et nødvendigt slid, som man helst ville være fri for, til i stedet at blive en hellig pligt for alle

gudfrygtige borgere, altså til en form for "gode gerninger", til erstatning af den moralske gerningsretfærdighed, som Luther vendte sig så stærkt imod.

Det lutherske arbejdsideal har sandsynligvis været stærkt medvirkende til at fremme udviklingen af kapitalisme og rigdom i de nordeuropæiske stater, men også i dag kan vi se dets virkning i vort land, som—iflg. en EU-statistik fra 1998—er det lønarbejdsmæssigt flittigste land i hele Europa. Hele 77,5 pct. af befolkningen i Danmark er i lønarbejde eller søger efter lønarbejde, hvilket skal sammenlignes med et EU-gennemsnit på 60 pct., eller—for at gøre det endnu tydeligere—det tilsvarende tal for et af de katolsk prægede lande—f.eks. Spanien—hvor procenten er 45!¹³

Det kan altså ikke undre, at man i den socialistiske og socialdemokratiske tradition har haft let ved at finde ideologisk fællesskab med lutheranismen, for netop denne dyrkelse af arbejdet, som værende terapeutisk helbredende og det ultimative gode for denne verdens mennesker, finder man jo også hos Karl Marx, der tilmed hævdede, at netop arbejdet var den eneste årsag til al form for rigdom i denne verden. Det er derfor interessant at konstatere, at denne lære stadig i dag er gældende sandhed i det socialdemokratiske miljø, hvilket f.eks. ses af en reklametekst, som avisen Aktuelt anvendte på de københavnske busser i efteråret 1998, hvor det blev hævdet, at: "livet forudsætter arbejde".¹⁴ I det samme efterår kunne man desuden høre den socialdemokratiske statsminister Poul Nyrup Rasmussen erklære, at det var hans mål i EU, at "vi skal lære tyskerne at arbejde".¹⁵ Jo, "arbejde adler", og det at være beskæftiget i lønarbejde er forudsætningen for al anden form for livskvalitet, det kan ingen socialdemokrat være i tvivl om.

Formynderisme i praksis

Efter at have gennemgået de af teologien bestemte ideologiske forudsætninger, som formynderstaten hviler på, er det nu tiden at beskrive nogle af de træk, som karakteriserer denne stat i dag. Og da vi allerede har konstateret, at den i den danske grundlov stadfæstede lutheranisme som den åndelige basis for det danske samfund, så kan det naturligvis ikke undre nogen, at den danske stat, der bygger på denne tro, må have tendens til at udvikle stærke autoritære og formynderiske træk. For når man mener, at mennesket kun vil det onde, så er det den logiske konsekvens af dette, at statsmagten må have som hovedopgave at kontrollere sine borgere og at forhindre dem i at udfolde sig til skade for sig selv og andre. Og den kontrol og styring der her er tale om, er ikke blot den i ethvert samfund nødvendige statslige administration, som har til formål at opretholde landets grænser og beskytte borgernes fysiske sikkerhed. Her drejer det sig om et altomfattende net af statslige styringsmekanismer, der har til formål at gribe ind i enhver del af menneskets liv fra fødsel til grav. Intet kan i realiteten ske i dette samfund, uden at staten sætter det i gang, styrer det, eller—som minimum—kontrollere det. Formynderstatens ideologer har som udgangspunkt, at hvis noget ikke går godt, så er det fordi statsmagten ikke har styret det på den rigtige måde, og enhver fejltagelse tolkes derfor som et ønske om at forbedre og forøge den statslige styring. Intet menneske er derfor mere betydningsfuldt i dette samfund, end politikeren, der har til opgave at beslutte hvilke love den altomfattende statslige regulering skal ske efter, og løbende at tilpasse og ændre disse love, således at de passer til de stadig skiftende vilkår i alle dele af samfundet.

I dette samfund kan det derfor ikke undre, at der næppe er et eneste af de markeder, hvor borgerne søger at dække deres behov, der er frie. Uanset om det drejer sig om markedet for materielle ydelser, uddannelse, bolig, arbejde eller religion, så er staten altid tilstedeværende med love, cirkulærer, forordninger, skatter og subventioner. Intet foregår udenom den statslige regulering, og intet foregår derfor uden at være under statens kontrol. Skolerne, institutionerne og medierne er naturligvis ejet direkte af staten og kommunerne, eller—selv om de er formelt selvejende—styret af de offentlige instanser gennem lovreguleringer og tilskud. Boligerne er—formelt set—ejet af private, men den måde som allokeringen foregår på, er helt igennem bestemt af de skiftende beskatningsformer, der gør henholdsvis den ene og den anden af boligmarkedets former mere eller mindre attraktivt. På samme måde gælder det for radio og tv, at de formelt er delvis selvstyrende, men i realiteten underlagt politikernes kontrol og politiske styring, idet de er afhængig af sendetilladelser og økonomiske bevillinger, som gives af disse politikere. Tilsvarende kan man gennemgå alle andre af samfundslivets områder, f.eks. landbruget, kulturlivet, infrastrukturen, de højere læreanstalter osv., og for hvert af disse områder vil man hurtigt finde ud af, at dets hele udvikling i form og indhold er bestemt af politikere og deres beslutninger. Friheden og det personlige initiativ er begrænset til at udfolde sig inden for de stærkt afgrænsede rammer, som den formynderiske statsmagt afsætter, og den der bryder disses rammer må vide, at den statslige kontrol—før eller senere—vil afsløre ham. Derfor må han forvente, at blive straffet—ikke fordi det han har gjort nødvendigvis har været til skade for andre—men fordi det er ulovligt!

Så omfattende er kontrolmentaliteten, at selv når det drejer sig om helt private livsforhold, er man ikke villig til at lade det enkelte menneske selv bestemme, hvordan det vil leve sit liv og bruge sine penge. Reglerne for ferieopsparing, arbejdsløshedsunderstøttelse og efterløn, viser at staten altid hellere selv vil styre borgernes valg end lade disse borgere vælge for sig selv. Ja, selv ved døden har man ikke lov til at bestemme over sine egne midler, og i den danske arvelovgivning er det fastsat, hvor stor en del af den afdødes formue, der skal gå til hans børn og familie, uanset om han ønsker dette eller ej. Staten mener altid, at den véd bedre, for borgerne er jo—som vor gennemgang af den statsbærende ideologi har vist os—både onde og egoistiske. Den statslige kontrol og formynderisme sker derfor kun for borgernes egen skyld, og de der brokker sig over den, må forvente at blive mistænkt for at være dem, der søger at berige sig selv på andres bekostning.

Kun én ting kan man undre sig over i dette statsvælde, og det er hvordan statsmagtens tilhængere kan gøre rede for hvorfor at netop de—politikere—der styrer alle dele af samfundslivet, er så meget bedre end andre mennesker. Hvis vi alle er onde og egoistiske, så måtte man jo formode, at dette også ville gælde for de regerende politiske ledere og deres embedsmænd. Men på dette spørgsmål skal man ikke regne med at få et svar!

Ideologi og statskirke

Som det gælder for enhver stat, der bygger på en autoritær ideologi, er det helt afgørende at sikre opretholdelsen af denne ideologi, altså i dette tilfælde lutheranismen. Det er naturligvis indlysende, at der også findes andre tankesystemer i det danske samfund end netop den lutherske tænkning—f.eks. liberalismen og humanismen—men disse ideologier vil under de

gældende magtforhold altid være af underordnet betydning set i forhold til den styrende ideologi, og den måde som dette magtforhold opretholdes på er simpelthen ved at man har gjort den dominerende ideologi “usynlig”. Alle ved, at politikerne har forskellige ideologiske synspunkter, og enhver har hørt den ene diskutere med den anden om et politisk spørgsmål. Men kun få danskere, har nogen sinde hørt en diskussion mellem tilhængere af den lutherske tro og tilhængere af andre kristne religioner. Man kender derfor ikke det særlige ved den trosform som gælder i ens eget land, og man har derfor heller ingen mulighed for at forholde sig kritisk til den på samme måde som man forholder sig kritisk til de politiske ideologier. Al ideologisk propaganda i retning af at danskerne skal lære at “tænk selv”—som f.eks. den danske folkeskolelov foreskriver—er altså uden hold i virkeligheden, for stort set ingen af landets borgere véd det ringeste om hvad indholdet er i den ideologi, som hele det danske samfund og den danske stat bygger på. Faktisk mener de fleste, at en sådan ideologi slet ikke eksisterer!

At forstå den måde, som den lutherske ideologi dominerer og behersker den danske kultur, kan kun gøres ved at studere den danske kirkeforordning, der—set i europæisk perspektiv—er ganske særegen. Den lutherske kirke er en statskirke, hvis udformning er bestemt af landets Grundlov. Men samtidig er det en kirke, som borgerne kan melde sig ind og ud af efter egen beslutning. De fleste borgere (84 pct.) har valgt at være medlem af denne kirke. Man er måske ikke særlig troende, eller slet ikke troende, men det at være medlem regnes for at være en tradition. Og loyaliteten over for den lutherske statskirke er så stor, at når der engang imellem tales om at rive de tomme kirker ned, eller at ændre kirkens statslige karakter, så rejser der sig et ramaskrig blandt de mennesker, der i øvrigt sjældent finder grund til at anvende denne kirke ud over de traditionelle højtider.

Det er vigtigt at forstå, at den lutherske kirkes ideologiske kontrol og indflydelse i samfundet går langt ud over den indflydelse, som den har på de få kirkegængere, der hører dens prædiken om søndagen. Adskillige tusinde lutherske præster og teologer er beskæftiget helt andre steder i samfundet end netop kirken, f.eks. i forbindelse med uddannelse af folkeskolens lærere, på universiteterne, på højskolerne, i forskellige frimenigheder, i kulturlivet og i nyhedsformidlingen. Disse mennesker fungerer på sin vis lige som partisekretærene i de nu hedengangne kommunistiske lande. Man er udannet til at propagandere for den lutherske tro, og til at afsløre og bekæmpe dens fjender. Her drejer det sig først og fremmest om den katolske tro, som lutheranismen altid har regnet for at være sin hovedfjende. Beskæftigelsesmulighederne på det danske arbejdsmarked for intellektuelle med katolsk tro, er derfor begrænsede, med mindre disse personer formår at holde deres trosmæssige opfattelser helt for sig selv, og dermed ikke—set fra et luthersk synspunkt—er til nogen skade. Gør de ikke det, vil de med sikkerhed snart blive hængt ud som det værste af det værste, nemlig som værende “katolik”, hvilket for enhver lutheraner er identisk med at være selvglad, uhæderlig, paveligt fjernstyret og overtroisk. Og sådanne mennesker kan naturligvis ikke anvendes som hverken lærere, journalister eller i andre dele af den ideologiske formidlingsverden. For hvis der først stilles spørgsmål ved den grundlæggende ideologi som magten bygger på, så er der ikke langt til at stille spørgsmål ved legitimiteten af selve denne magt. Her foretrækker lutheranerne derfor at holde diskussionen nede, for kun den

der "lever i stilhed", kan føle sig tryk. Jo mindre diskussion, jo bedre kan man sikre muligheden for fortsat kunne opretholde sit statsgaranterede ideologiske monopol.

Træk af den danske mentalitet

Den danske mentalitet er naturligvis ikke fuldt og helt bestemt af den lutherske tro, for også andre ideologier og mentalitetsformer spiller en rolle. Vi lever jo ikke vort liv isoleret fra omverdenen, og derfor er også mange andre tros- og bevidsthedsformer trængt ind i det danske samfund siden lutheranismen blev statsreligion i 1537.

Faktisk kan man bedst forstå lutheranismen, hvis man ser den som en fælles, underliggende ideologiform, som sjældent selv træder frem og lader sig diskutere, men som til gengæld ligger til grund for en række andre almene bevidsthedsformer, som præger danskerne og det danske samfund. Dette vises bedst af det faktum, at selv om Folketingets medlemmer—tilsyneladende—er tilhængere af forskellige politiske tanke-systemer, og selv om de gør en ære af at demonstrere hvor "uenige" de er om næsten alt (det er jo det de lever af), så har disse mennesker samtidig også næsten alle det til fælles, at de er medlemmer af den lutherske kirke. Og man må derfor formode, at de også tilslutter sig hovedtrækkenes i denne kirkes lære. Forestillingen om de "mange ideologier", der skulle trives i vort land, er derfor kun til en vis grad rigtig, da de af almindelige mennesker kendte politiske ideologier alle snarere er forskellige nuancer af den altdominerende, og alligevel—paradoksalt nok—ukendte og "usynlige", lutheranisme.

I det følgende vil vi se på nogle af de bevidstheds- og ideologiformer, som karakteriserer den danske nutidskultur, idet ikke vil gå meget ind på de partipolitiske ideologier, men snarere holde os til det, som måske kan kaldes for folkelige mentalitetsformer. Det drejer sig altså om de idealer og det livssyn, som bestemmer danskernes hverdag, og her finder jeg det især interessant at beskæftige mig med de følgende: materialismen, psykologien, offertænkningen, klagekulturen og den moralske liberalisme. Vi vil se, at alle disse bevidsthedsformer, hver på sin vis, kan relateres til den grundlæggende og statsbærende ideologi: lutheranismen.

Materialismen

Når man, som Luther, indtager det standpunkt, at Gud ikke er at finde i sit skaberværk, men kun i de bibelske fortællinger, kan resultatet næsten kun blive det, at dette skaberværk—altså alt hvad vi kan sanse i denne verden—har en ren materialistisk karakter. Og når den lutherske filosofi tilmed lærer, at Guds vilje kun sker i himmelen, men at vi mennesker lever i vort eget regimente, hvor det alene er os selv der hersker, så kan konklusionen næppe blive andet end det, at man må indtage en materialistisk livsholdning, hvor det gælder om at leve sit liv i denne verden, nyde dens goder, gøre som man vil og i øvrigt afholde sig fra at spekulere for meget på moral og religion. Ja, selv Gud behøver man faktiske slet ikke at spekulere på, for han eksisterer jo kun "for troen", og når vi ikke tænker og tror på ham, så er han der derfor heller ikke!

I den moderne protestantiske kultur er materialismen derfor et helt dominerende træk, og mennesker identificerer det at få succes i livet med det at forbruge. Derfor ønsker danskerne først og fremmest at få "et godt job", at tjene gode penge og at få tilfredsstillet deres fysiske behov. Det samfundsmæssige ideal, som danskerne bekender sig til, har som

et af sine mest væsentlige elementer skabelsen af "social sikkerhed", og med dette menes, at ingen danskere må kunne blive så fattig, at man ikke har mad at spise og et sted at bo. Uanset hvilken regering der skal styre landet, må de politiske partier bag denne regering derfor love, at de ikke ønsker at forringe de statslige sociale sikringsordninger, for det er netop disse, som danskerne opfatter som værende det vigtigste ved den "danske model". Det må aldrig kunne "gå helt galt" for nogen, og det er det, som disse ordninger skal sikre. Formynderismen er altså ikke kun et udtryk for et ønske om at begrænse den personlige frihed, men den er også i sig selv en forsikringsordning, der gør at selv de svageste, de dumme og de mest arbejdsuduelige også kan leve livet. Måske ikke så godt som de andre, men dog trods alt bedre end i så mange andre lande. Men konsekvensen af de sociale sikringsordninger er imidlertid, at staten fortsat må opretholde et af verdens højeste skattetryk, og ingen regering vi, som tingene er nu, være i stand til at ændre dette væsentligt. Ti års borgerligt styre (1982-92) viste dette med al tydelighed, idet resultatet af denne periode var højere offentlige udgifter og flere offentligt ansatte, ganske på trods af at de regerende partier—inden de kom til magten—havde erklæret at netop det modsatte var deres målsætning.

Psykologi og retslære

En anden ideologiform der trives særdels godt sammen med lutheranismen og materialismen er psykologien. Hovedindholdet i denne lære er det, at mennesket er styret af sine arvelige egenskaber og af sit miljø, og—som udgangspunkt—aner-kender man derfor ikke, at mennesket har en fri vilje. Det betyder naturligvis ikke, at mennesker, der tror på psykologien ikke, rent personligt, tror på den frie vilje, men blot at den psykologiske lære ikke i sig selv, har nogen teori eller forklaring på hvordan en sådan fri vilje skulle kunne eksistere. For når man handler, som ens arv og miljø har fået en til, så er kan man jo ikke samtidig have et personligt ansvar for disse handlinger, da ingen selv har valgt de arvelige egenskaber de er født med og det miljø de er vokset op i.

Lutheranismen og psykologien fører altså til det samme resultat, nemlig det, at det moralske mister sin betydning. For lutheranismen er begrundelsen at "alt er ondt", og at man derfor hverken kan eller bør skelne mellem "mere" eller "mindre" onde handlinger. For psykologien er tankegangen den, at "alle handlinger skyldes arv og miljø", hvilket betyder at mennesket ikke har en fri vilje, og at det dermed heller ikke kan have et fuldt personligt og moralsk ansvar for sine handlinger.

Konsekvensen af de to—tilsyneladende—forskellige menneskeopfattelser er altså den samme, nemlig determinismen og forkastelsen af troen på, at mennesket har et moralsk ansvar. Og det er netop ud fra denne determinisme, at man skal forstå den danske retsopfattelse og det danske straffesystem, der i højere grad lægger vægt på at de kriminelle skal "genopdrages" end at de skal have en hævnmotiveret straf for deres person- og samfundsskadelige handlinger. Dette er der nogle der kalder for "humanisme", og disse mennesker hævder ofte, at denne holdning er udtryk for en særlig prisværdig kvalitet ved den danske retspleje. Andre mener snarere, at det er udtryk for en moralsk ligegyldighed, der—i videre perspektiv—er med til at retfærdiggøre kriminaliteten og dermed gøre bekæmpelsen af denne kriminalitet unødigt vanlige og—som konsekvens af dette—tilværelsen usikker for de af samfundets fysiske og økonomisk svagt stillede borgere, der mere end

nogle andre rammes af de kriminelle overgreb.

For formynderstatens apologeter er denne kriminalitet dog ikke kun noget ondt. Den er også en kærkommen og let forståelig begrundelse for at opretholde de betydelige statslige bevillinger til politi, fængselsvæsen, retssystem, socialforvaltning, socialiserende kursusvirksomhed etc. Intet skaber faktisk så megen beskæftigelse som kriminalitet, og netop den tanke, at de kriminelle i virkeligheden slet ikke selv har rigtig ansvar for deres handlinger, giver jo god grund til at mene, at udsigterne til at reducere denne kriminalitet er små. Det statslige system må derfor indrette sig på, at der vil være borgere der gennem hele deres liv skal holdes under intensiv personlig overvågning af statsmagten, og andre i en stor del af deres liv skal holdes indespærret til en pris, der overstiger udgifterne ved at have dem boende på et af landets dyreste hoteller. Men en ændring af disse menneskers kriminelle livsbane er erfaringsmæssig ikke mulig at gennemføre. "En gang kriminel, altid kriminel", siges det, og dette profetiske udsagn viser sig ofte at holde stik. Alt passer med den determinisme og moralske ligegyldighed, som samfundet har som sit egen filosofi. Når alt er ondt, så er der jo intet underligt i at forbryderne også er onde, og udsigten til at de skulle holde op med at være det, er ikke eksisterende. Alt forbliver som det hele tiden har været, og alle er ganske ligeglade!

Offertænkning og klagekultur

To af de bevidsthedsformer, som trives godt i formynderstaten, er det vi kan kalde for offertænkning og klagekultur. Begreberne forklarer næsten sig selv. Trangen til at klage ligger så dybt i den lutherske religion, at man allerede efter Rigsdagen i Speyer i 1529, hvor lutheranerne kritiserede den tyske kejsers politik, valgte at kalde sig selv for "protestanter", og dette navn har man holdt fast ved siden da. I den moderne formynderstat er denne protestantisme sat i system, og det er derfor et karakteristisk træk ved de statslige institutioner og myndigheder, at man altid kan klage over deres afgørelser til en højere liggende myndighed. Da selve den statslige ideologi bygger på den lære, at alt er subjektivt, og at intet dermed er sandt i sig selv, er det klart at man må interessere sig seriøst for klagerne. De behandles derfor som regel grundigt, og bliver registreret og katalogiseret således at der kan føres statistik over, hvad de klagende mennesker til enhver tid er mest utilfredse med. Et antal professionelle opinionsinstitutter har ligefrem gjort det til deres levevej løbende at undersøge hvor utilfredse danskerne er med det ene og andet samfundsforhold eller den ene og anden politiske person eller hans parti. Og disse undersøgelser anses for at være i højeste grad vejledende, når planlægningen af kommende initiativer skal ske, ikke mindst i den politiske verden. Men samtidig ved man også, at det gælder om at holde sig uden for klagernes rækkevidde, og dette gøres altid bedst ved at sikre sig, at man ikke har personligt ansvar for noget som helst. Dette kalder man for "politisk overlevelsessevne", og de succesfulde politikere og ledere af de statslige og kommunale forvaltninger, har altid sat sig grundigt ind i hvordan dette skal gøres.

Det at klagerne som regel ikke fører til reelle forandring, gør imidlertid ikke, at deres antal forringes. For almindelige borgere er der nemlig altid god grund til at klage over både det ene og andet, og det er formentlig kun p.g.a. den begrænsede tid, at ikke alle når at klage over alt. Der er altid noget galt, og—om ikke andet—så kan man altid chikanere en person eller en institution, som man ikke kan lide, ved at trække

den pågældende gennem et af de utallige klagesystemer. Det eneste man behøver er masser af tid, men hvis man ud over dette også har råd til en advokat, så forøger dette naturligvis ens chance i betydelig grad for at få succes med klagerne, uanset hvilket indhold de måtte have.

Klagekulturen har naturligvis ikke nogen reel virkning, og den løser ikke formyndersamfundets problemer, der i alt væsentligt har at gøre med det faktum, at mennesker ikke har lov til at udfolde sig efter deres eget ønske, og desværre udvikler viljen og modet til selv at tage ansvaret for deres handlinger. Det at klage er jo kun udtryk for at man handler i desperation og fortvivlelse. Skal problemer løses i virkeligheden, så kræver det, at dette sker så nær ved de mennesker, som problemerne vedrører, og det vil ikke sige i offentlige klageorganer eller i retssalen. Her kan man naturligvis—i juridisk forstand—vinde en sag over en anden, men sandsynligheden for at begge parter, efter afgørelsen er truffet, vil stå ringere end hvis sagen slet ikke var ført, er overvældende. Alene de økonomiske og tidsmæssige ressourcer der skal anvendes for at komme igennem de bureaukratiske procedurer, er i sig selv en sådan belastning, at fornuftige mennesker ofte vælger at afholde sig fra at indbringe deres sager til afgørelse i de retslige og forvaltningsmæssige systemer. Men dette er naturligvis ikke i harmoni med formynderstatens egen ideologi, for efter denne er det staten, der til enhver tid er den bedste til at afgøre hvad der er rigtigt og forkert, uanset hvad det pågældende sagsforhold måtte dreje sig om. Mange kræfter sættes derfor ind på at gøre klageadgangen endnu lettere, og at fremskynde hastigheden som klagerne behandles med yderligere. Først hvis mennesker finder ud af, at samfundet og staten ikke kan hjælpe dem, er det herskende hierarki jo virkelig truet på sin magt, ære og indkomst. Tendenser til selvtægt (f.eks. sort arbejde) slås der derfor hårdt ned på, for hvis mennesker lærer selv at løse deres problemer, så udhules dermed samtidig hele grundlaget for den stat, der har gjort så mange mennesker både rige og agtede. Det vil ingen præst, ingen biskop, ingen politiker eller embedsmand bryde sig om.

Den moralske liberalisme

En meget vigtig del af formynderstatens ideologi kan kaldes for liberalismen. Her drejer det sig ikke om det, som de fleste kender som politisk liberalisme, altså om de ideer, som repræsenteres af de såkaldt liberale politiske partier. Den liberalisme, som vi her taler om er den moralske liberalisme, altså tanken om at mennesket selv skal kunne gøre hvad det vil gøre i fuld frihed, og uden at være tvunget til at skulle tage hensyn til andre end sigt selv. Denne liberalisme har naturligvis den bedste grobund i den lutherske kultur, der jo som sit udgangspunkt har den opfattelse, at alt er ondt. Og når alt er ondt, er der ingen grund til at forholde sig kritisk til enkelte af disse ondskabsformer, når bare det sikres, at der ikke er mennesker, der kan hævde at de er blevet personligt forulempet af disse. Her drejer det sig altså f.eks. om porno, abort, promiskuitet og ægteskabsbrud. For den moralske liberalisme er ingen af disse ting af nogen betydning for andre end de, der selv vælger at være forbruger eller deltagere i sådanne handlinger. Ganske vist indrømmer man—hvis man tvinges til det—at abort er mord på et ufødt barn, men da dette barn jo hverken har stemmeret eller klagemulighed, er det naturligt at dets interesser ikke kan varetages på samme måde som dets mor ellers fars interesser. Så hvis disse ønsker, at barnet skal dø, vil ingen ansvarlig politiker vende sig mod dette. Det er helt en "per-

sonlig afgørelse” siger man, og derved mener man at alle andre skal blande sig udenom.

Denne, for landet så karakteristiske, moralske liberalisme opfatter danskerne selv som et udtryk for, at de har stor personlig frihed, og det at man kan slå det ufødte barn ihjel, er der ligefrem mennesker der hævder, er et udtryk for “menneskeret”. For andre landes borgere vil dette måske snarere blive tolket som udtryk for moralsk apati eller uansvarlighed, men for den lutherske troende er der i hvert fald ikke grund til at frygte, at hans kirke vil blande sig. Her har man nemlig, en gang for alle, vedtaget, at man aldrig kritiserer de beslutninger som politikerne har truffet, for det er jo—efter den tidligere omtalte magtdelingslære—ikke kirkens opgave at blande sig i verden. Det gør politikerne, og dem skal man derfor respektere. For lutheraneren er det tilmed helt uden problemer at få den tilgivelse, som kirken hævder at kunne meddele på Guds vegne. Hvis man er døbt (og det er de fleste), så har man jo bekendt sig til den kristne tro, og så er offer, bod og anger helt unødvendigt. Gud har nemlig, allerede i denne dåb, tilkendegivet sin nåde og tilgivelse for det menneske, som er medlem af statskirken, og alle yderligere moralske spekulationer er derfor ganske unødvendige. Er der noget som er billigt—ja faktisk helt gratis—så er det netop denne nåde, som enhver statspræst med glæde vil forkynde. Mennesket har jo ikke selv ansvaret for det onde, som det har gjort. Den skyld, der måtte være, har sin rod i mennesket egen syndige natur, og dette menneske kan derfor frit og frejdigt fortsætte sit liv som hidtil, vel vidende at det er både skyldigt og syndigt, men også at der absolut intet kan eller bør gøres for at lave om ved dette. Og så er regningen jo i øvrigt allerede betalt af Gud selv. Bedre kan det vel næppe være. Det man behøver at bekymre sig om, er ikke om ens handlinger er godt eller onde, for dette spørgsmål kender man allerede svaret på. Det drejer sig derimod om at finde ud af, hvorvidt det man gør er lovligt eller ulovligt, altså efter den gældende straffelov. Og så gælder det om at regne ud, hvor stor chancen er, for at man bliver opdraget, og for at andre vil finde på at klage over det man har gjort. Er disse risici ikke til stede, kan man gøre som man vil.

Anti-katolicisme og anti-EU

Det sidste træk ved den dansk-lutherske mentalitet, som vi vil gennemgå her, er dens anti-katolske karakter. Luther var ikke tilfreds med blot at betegne sin egen kirke som én blandt flere, og dermed at anerkende den katolske kirke som en anden del af kristenheden. Nej, for ham var den katolske kirke “alle kætters oprindelse”,¹⁶ katolikkerne var “pavens spytslikkere”¹⁷ og paven var “antikrist”.¹⁸ Det kan derfor ikke undre, at den katolske kirke hurtigt efter reformationen i 1537 blev forbudt i Danmark, og at man stadig i dag ser med stor modvilje og angst på alt, hvad der minder om katolicisme. For lutheranismens udgangspunkt er stadig det, at man foretrækker at protestere, og det gør man naturligvis først og fremmest mod den kirke, som man selv engang kom fra. For moderne danske lutherske teologer er det derfor stadig god skik at “afvise ethvert fællesskab”¹⁹ med den katolske kirke, for—som Regin Printer siger det—man “kan ikke have kirkeligt fællesskab med garantiens og sikkerhedens kristendom, som åbent har fordømt den tro, der søger visheden alene i evangeliets magt til at overbevise hjertet”.²⁰

Som man måske kan gætte fører denne indstilling ikke sjældent lutheranere til at afvise at deltage i det europæiske samarbejde, da man frygter, at det kan true deres statskirkelige

position og privilegier. Statistikken viser nemlig, at der blandt EU-borgerne er 52 pct. katolikker og kun 11 pct. lutheranere, og man mener derfor, at have grund til at frygte, at katolicismen—ved hjælp af EU—vil forsøge at genvinde sin dominerende position i de tidligere katolske, nu protestantiske lande.

I kampen mod EU har de lutherske troende dog aldrig haft den store succes, hvilket formentlig skyldes, at de argumenter som EU-tilhængerne har anvendt for at få Danmark med i fællesskabet, ikke har haft noget at gøre med religion, men derimod har handlet om økonomi. Vi kom jo i EF i 1972 p.g.a. flæskepriserne, altså for at bevare vores materielle levestandard, og netop den dominerende materialistiske indstilling i den lutherske filosofi, gør det økonomiske argument for bevarelsen af medlemsskabet næsten uimodsigeligt. Dog har man—for en sikkerheds skyld—krævet at få forsikringer for at EU-traktaterne gør en indblanding i de “indre danske kirkelige forhold” umulig, da man har god grund til at tro, at denne ellers vil komme under kritik for at være en form for religiøs diskrimination af ikke-lutheranere. Og denne kritik bryder man sig ikke om, for når 84 pct. af danskerne ønsker at være lutheranere, så udgør de vel et så komfortabelt flertal, at man må kunne tillade sig at have visse privilegier. Hvad der er frihed, må jo trods alt være bestemt af det store flertal, og så må de utilfredse minoriteter lære at tilpasse sig. Det er vilkår, som gælder i enhver formynderstat.

Har formynderstaten en opposition?

Til slut skal vi beskæftige os med spørgsmålet om hvorvidt der eksisterer en opposition til den stat, som vi har beskrevet i det foregående. Og svaret på dette spørgsmål er ikke let at give, lige som det heller ikke kan blive entydigt. For hvad menes med begrebet “opposition”? Vi har tidligere behandlet spørgsmålet om de såkaldte liberale partiers rolle i det danske folketing, og selv om det skal anerkendes, at der er enkelte punkter, hvor disse vender sig mod formynderismen, så må vi også konstatere, at disse partier i perioden fra 1982-92, hvor vi havde en borgerlig regering, ikke formåede at reducere de offentlige udgifter eller at nedskære antallet af mennesker ansat i den statslige forvaltning. Vi kan også konstatere, at ingen af disse partier vender sig mod den danske statskirkeordning, og de økonomiske og ideologiske privilegier, som denne tildeler den lutherske kirke. Begrebet “opposition” passer derfor dårligt på disse partier, som selv bekender sig til den ideologi, som formynderstaten bygger på. Lige som man næppe kan forvente, at marxister skal afskaffe socialismen, så skal man næppe heller forvente, at lutheranere skal afskaffe formynderstaten. Det er jo den de lever af og for, og det er den der sikrer de lutherske præster og biskopper samt tusinder af “troende” skolelærere, embedsmænd og bureaukrater deres job.

Hvis man overhovedet kan tale om at der skulle eksistere en opposition til de herskende tilstande og den herskende magt, så vil jeg mene at denne opposition skal findes blandt de grupper, der ikke tilhører den lutherske kirke, og det vil først og fremmest sige blandt landets ca. 150.000 muslimske indvandrere og ca. 35.000 katolikker. Ingen af disse grupper har dog hidtil vist den ringeste evne til at organisere en politiske bevægelse med kraft til at forandre noget væsentligt i samfundet, og udsigterne til at dette skulle forandre sig må vurderes som værende meget små.

Selv om formynderstaten ikke har nogen organiseret intern opposition, så vil jeg dog ikke mene, at den kan fortsætte

uændret ud i al fremtid, i den form, som den har i dag. Årsagen til min optimisme i denne henseende, er vort lands medlemskab af EU, og min tro på at dette samarbejde før eller senere vil betyde, at den danske statsmagt må tilpasse sig internationale standarder. Den stadig stigende grad af økonomisk samarbejde og den internationale konkurrence, gør at de offentlige udgifter i ét EU-land næppe i længden kan være væsentlig større end dem i et andet EU-land, og dette kunne pege på en gradvis nedskæring af de danske offentlige forbrug, og dermed måske en forøgelse af borgenes valgfrihed. Men også den danske folkekirkeordning, vil der efterhånden i stadig stigende grad blive stillet spørgsmålstegn ved, da det virker i stigende grad mærkværdigt, at et land der igen og igen søger at moralisere over andre lande med mangel på frihed og ligestilling, selv kan acceptere en så væsentlig form for uligestilling mellem religioner, som den eksisterende statskirkeordning er et udtryk for. De ægte troende lutheranere—formynderstatens mest ihærdige forsvarere, der ikke sjældent er af socialdemokratisk observans—gør derfor deres bedste for at sætte hindringer for vort videre samarbejde med det katolske flertal i EU-fællesskabet. De danske forbehold er et blandt flere redskaber, som er anvendt i denne sammenhæng, og intet viser vel bedre end disse hvad indholdet i vor tids "protestantisme" egentlig er. Ingen politikere i andre EU-lande lader sig dog længere forundre eller forarge over den danske dobbeltmoral, når man på den ene side kræver opgør med bureaukratiske procedurer og embedsmænd i EU, samtidig med at man i sit eget land opretholder et statsvælde og bureaukrati, der såvel målt på antallet af ansatte som på mængden af love og cirkulærer, er ti gange større end EU-bureaukratiet. Og det på trods af, at den danske befolkning kun udgør ca. 1½ pct. af borgerne i EU.

Jo, dobbeltmoralen trives godt i det danske land, men det gør naturligvis intet, så længe danskerne slet ikke aner hvordan de selv opfattes i det store udland. De har det godt med sig selv. De elsker kuvøsetilværelsen, og den dejlige uansvarlighed, som livet i formynderstaten sætter dem i. De kender rent faktisk slet ikke til andet og derfor ønsker de heller intet andet. De er lykkelige og de føler sig fuldkommen frie, lige som en fugl i et bur føler sig fri fordi den kender de grænser, som er sat for dens tilværelse. Den ved ikke—og den ønsker heller ikke at vide—om der overhovedet kunne være et liv uden for buret. Det er trangt, indelukket og beskidt, men alligevel ønsker den ikke at komme ud fordi den tænker: "udenfor er der sikkert endnu værre"!

Noter

1. Martin Luther: *25 prædikener af Martin Luther* (København: Arnold Busck, 1936), s. 33.
2. Samme, s. 19.
3. Samme, s. 33.
4. Citat fra Martin Luther: *Den trælbundne vilje* (Aros forlag, 1983), s. 348.
5. K.E. Løgstrup, cit. fra M.S. Lausten: *Danmarks kirkehistorie* (Gyldendal, 1987), s. 309.
6. Luher, citeret fra Gerhard Ebeling: *Luther, in innføring i hans tenkning*. (Norsk Gyldendal), s. 146.
7. Luther, citeret hos Ebeling, s. 145.
8. Luther, citeret hos Ebeling, s. 147.
9. Cit. fra Martin Luther: *Den store katekismus* (Det danske bibelselskab, 1976), s. 38.
10. *Det evige liv*, s. 41.
11. Max Weber: *Den protestantiske etik*.

12. N.H.Søe: *Kristelig etik* (Gads Forlag, 1942), s. 252.
13. Tallene er citeret fra TV-avisen, 14. oktober 1998.
14. Kapiteloverskrift i Mogens Camre: *Danmark ved en korsvej*, s. 35.
15. Referat af samtale med statsminister Poul Nyrup Rasmussen i *Søndagsavisen*, 14. november 1998.
16. Cit. fra G. Ebeling: *Luther*, s. 89.
17. Cit. fra "Kirkens babyloniske fangenskab", s. 31 (Martin Luther skrifter i udvalg, Credo, 1982).
18. Se Martin Luther: Fortale til sine skrifter, s. 104 (Martin Luther: Skrifter i udvalg, Credo 1981).
19. Skabelse og genløsning, s. 165.
20. Skabelse og genløsning, s. 164.

Debat:

Subjektivitet og tvang

Både subjektivitet og objektivitet fører til relativisme, argumenterer stud.merc. Niels-Jørgen Koordt som svar på tre artikler i *Libertas* nr. 25 og 27-28 om "gradbøjning" af tvang.

Af Niels-Jørgen Koordt

Kan og bør tvang gradbøjes, var temaet for to debat-artikler af Peter Kurrild-Klitgaard (1998) og Christopher Arzrouni (1998) i *Libertas* nr. 27-28. Artiklerne kritiserede et tidligere indlæg af Lars Christensen (1998), som på et subjektivistisk grundlag afviste, at frihedskrænkelser kan sammenlignes eller vægtes i forhold til hinanden.

Subjektivitet levner selvfølgelig ikke plads for objektive sammenligninger. Men det udelukker ikke, at de fleste eller alle kan mene det samme eller føle samme harme i forhold til et givet fænomen. Ligesom evolutionær etik kan subjektivistisk teori ikke bruges til at komme med objektive normative udsagn. Hvad enten vi siger: "Alle er ens" eller "Alle er forskellige", kan vi ikke verificere udsagnet på grundlag af subjektivismen. Så i princippet kan alle have ens "tvangs-skalaer".¹ Konklusionerne i Lars Christensens artikel vil således også være subjektive påstande. Hvis der er noget subjektivistisk teori tilsyneladende er god til, er det således at fremme intellektuel ydmyghed. Vi ved, at vi ikke kan sige noget med sikkerhed. Men det er også kun tilsyneladende. For subjektivistisk teori kan ikke i sig selv bruges til at sige, om noget er sandt eller ej; endsige mere eller mindre sandt. For debatten i *Libertas* betyder det således, at vi heller ikke her kan sige, hvem der har ret. Der er alene tale om subjektive udsagn, baseret på andre subjektive udsagn. Men derved er vi vel også nået til en erkendelse. En forståelse af den rolle subjektivismen kan spille, og navnlig ikke spille, i beskrivelsen af virkeligheden. Det hjælper ikke at hævde en såkaldt objektiv subjektivismen. Problemet er stadig det samme.

Man kommer uværgeligt til at spørge, om der overhovedet er noget godt i subjektivismen. Man kan hævde, at teorien giver et bidrag til at danne et verdensbillede for den enkelte. Et kompliceret verdensbillede uden lette svar. Hvor individer med forskellige idéer og følelser udkæmper en kamp gennem overbevisning og undertrykkelse. I denne verden befinder sig nogle liberale, som tror på subjektivismen, som en realistisk beskrivelse af verden. Derfor må de også erkende deres rolle. Ikke som objektive videnskabsmænd, men som normative liberale, der forsøger at overbevise andre med det sprog og de argumenter, de har til rådighed og selv udvikler. Paradoksalt nok spiller subjektivismen en væsentlig rolle i deres argumentation. Men tager de konsekvensen heraf, udhules deres argumenter i princippet til påstande.

Påstår vi derimod, at der findes objektivitet, bliver problemerne ikke mindre. Denne vil nemlig hurtigt forvandles til subjektivitet, når uenigheden viser sig. Vi har nemlig ingen anden test på objektiviteten end enighed. Og enighed findes sjældent i andet end banale upolitiske forhold. Diskussionen ser derfor ikke ud til at have nogen løsning, og hverken Lars Christensen eller hans kritikere får ret. Som så ofte, når vi

forsøger at tænke dybt, løber vi ind i uløselige dilemmaer. Det lyder måske ret opgivende. Men det er det nu ikke nødvendigvis. Den relativisme, vi sidder tilbage med, kan muligvis bruges til en del. Det er op til den enkelte. Men lad os se på et par aspekter. De fleste vil givetvis hurtigt lægge relativismen bag sig. Men de fleste vil nok være en del mere uimponerede over diverse intellektuelle, når oven-skitserede tanker er gjort. Det er også tanker, som kan åbenbare en falskhed i skellet mellem f.eks. humanistisk forskning, socialvidenskab og endog religion. Ligesom det kan give ny mening til udtryk som *carpe diem* (grib dagen). Samtidig kan man selvfølgelig frygte, at de strukturer, kategorier og pejlemærker, vi bruger til at navigere i forhold til vores omverden, rasler sammen om ørerne på os, eller snarere mellem ørerne. På sin vis en form for genfødsel. Deri ligger selvfølgelig både, at mulighederne står åbne, hvilket vi nu har fået en vis intellektuel bekræftelse på; men også at verden kan være et farligt sted, hvor følelserne styrer. Et sted, hvor man må kæmpe for sin frihed, og hvor tvivlen ikke er et udtryk for simpel dumhed. Der kan drages flere perspektiver af relativismen, end der er mennesker på jorden. Måske er det bedste man kan hævde, at når man har taget relativismen til eftertanke, er man mindre naiv, men ikke nødvendigvis lykkeligere.

Når en af vor tids mest interessante tænkere F.A. Hayek i sit sidste værk, *The Fatal Conceit* (1988), kom temmelig galt afsted, var det primært, fordi han forsøgte at styre klar af den relativisme, der var en uundgåelig konsekvens af hans egne teorier. Det har en klar analogi til ovenstående. Hayek forsøgte på samme tid at spille rollen som objektiv videnskabsmand og give stærke politisk normative udsagn. En ret almindelig foreteelse. Men når man, på en grundig og sammenhængende måde, vil finde de dybe endegyldige forklaringer, på hvordan verden er skruet sammen, bliver det ikke nemmere. Hayek forsøger i sin bog at indarbejde en evolutionær etik i sit øvrige evolutionære tankesæt og samtidig afvise socialismen som idé. Inddragelsen af evolutionær etik gør det kun så meget mere tydeligt, at Hayek uundgåeligt enten vil begå en naturalistisk fejlslutning,² eller må opgive sin objektivitet. Men næppe nogen, der har læst bogen, vil sige, de intet fik ud af det. Men hvad betyder alt dette for den konkrete stillingtagen til, hvorvidt forskellige former for eller grader af tvang kan sammenlignes? Man kan selvfølgelig ignorere de endeløse filosofiske overvejelser. Eller man kan sige til sig selv, at det alligevel ikke er den endegyldige sandhed, man leder efter, men blot en teori, der virker overbevisende. På ét teoriniveau er det rimeligt at hævde: "Det kan ikke lade sig gøre at lave sammenligninger". På et andet niveau kan man overbevise sig om, at de fleste intuitivt vil kunne afgøre, f.eks., hvilket land, der er mest ufrit, når forskellene opleves tydeligt nok. Fordi de sproglige symboler og kategorier, vi benytter os af, er udviklet, ikke primært gennem intellektuelt design, men som symboler for vores kog-

nitive oplevelse af fænomener i vores omverden. Hvor anvendelig denne symbol-kode er, bidrager subjektivitetsdebatten til indtrykket af. Og indtryk er alt, vi har at holde os til. Sproget er ikke logisk, men anvendeligt. Det er måske ikke meget for en objektiv videnskabsmand. Men hvem er også det?

Referencer

- Arzrouni, Christopher (1998): Tvang kan sagtens gradbøjes. *Libertas* 27-28 (September-December): 34-35.
- Christensen, Lars (1998): Tvang kan ikke gradbøjes. *Libertas* 25 (Marts): 13-14.
- Hayek, Friedrich August von (1988): *The Fatal Conceit*. London: Routledge.
- Kurrild-Klitgaard, Peter (1998): Pareto, principper og pragmatisme. *Libertas* 27-28 (September-December): 31-34.

Noter

1. Alene eksistensen af disse kan ikke hævdes på subjektivistisk grundlag.
2. At slutte fra det som er, til det som bør være. Eller fra det man ønsker, til det som objektivt set er ønskeligt.

Bidragydere til dette nummer

Niclas Berggren, ekon.dr., er ansat som forsker ved City-universitetet, Stockholm og forfatter til bl.a. *Essays in Constitutional Economics* (1997) < niclasb@cityuniv.se > .

Fredrik Bergström, ekon.dr., er analytiker ved Handels Utredningsinstitut < fredrik.bergstrom@hui.se > .

Niels Jørgen Koordt er stud.merc.

Jacob Munck, mag.art. i kultursociologi, er kursusleder, samt webmaster for Ansgar Information < www.ansgar.dk > .

Ole Birk Olesen er journalist ved et større dansk dagblad.

Søren Hviid Pedersen, ph.d. og cand.scient.pol., er forsker ved Dansk Data Arkiv.

Mette Strange er stud. scient. pol. ved Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.

Anmeldelser

Aristoteles, liberalisme og rettigheder

Fred D. Miller, Jr.: *Nature, Justice, and Rights in Aristotle's Politics*. Oxford: Oxford University Press, 1995. 424 pp., Paperback. £14.99.

Fred Millers bog må siges at være et gennembrud indenfor Aristoteles forskning. Miller kombinerer i denne bog to forskellige vinkler på den politiske filosofis arbejdsmåde.

Den ene vinkel er den rene eksegese, hvor Miller trofast fører læseren gennem Aristoteles' forskellige værker og påviser de nuancer, der nu engang forefindes indenfor dennes forfatterskab. Den anden vinkel er den nyskabende fortolkning af Aristoteles' politiske teori. Millers store fortjeneste indenfor forskningen vedrørende Aristoteles er at påvise, at Aristoteles opererede med individuelle rettigheder som en integreret del af hans politiske filosofi. Blandt andre Douglas Rasmussen og Douglas Den Uyl har i deres *Liberty and Nature: An Aristotelian Defense of Liberal Order* (1991) benyttet en Aristotelisk analyseramme men undgik den samme systematiske nærlæsning af Aristoteles, som Miller har i nærværende bog. Jeg vil i det følgende først fremdrage Millers hovedtese vedrørende Aristoteles' rettighedsbegreb. Efterfølgende vil jeg kontekstualisere Millers læsning af Aristoteles indenfor den liberale tradition og anskueliggøre hvorledes, Aristoteles' politiske filosofi kan benyttes som en liberal argumentationsstrategi.

Millers hovederinde er at påvise, at Aristoteles har et

rettighedsbegreb, der er kompatibelt med beskyttelsen af individet og dets umiddelbare sfære (p. vii). Udgangspunktet for Millers analyse er en applikation af Hohfelds klassiske analyse af juridiske rettighedstermer til Aristoteles' diskussioner af, hvad der konstituerer det gode styre og det gode samfund. Hohfelds rettighedsanalyse består i en firedeling af rettighedsbegrebet. Rettigheder kan således forstås på fire forskellige måder alt efter hvilken status rettigheden har. For det første kan en rettighed have karakter af at være et krav (*claim right*), som rettighedsindehaveren har overfor en tredjeperson. Således har tredjepersonen en pligt til udføre en given handling. For det andet kan en rettighed forstås som frihed (*liberty right*) til at udføre en handling set fra rettighedsindehaverens perspektiv, og hvor tredjepersonen har en pligt til ikke at udføre en given handling. For det tredje kan rettigheder have karakter af at være en magt til (*power right*) at ændre tredjepersonens legale handlingsmuligheder. For det fjerde kan rettighedsindehaveren have en immunitet (*immunity right*) i forhold til tredjepersonen, således at rettighedsindehaveren har en sfære, hvori vedkommende kan handle eller agere uhindret. Nu er det Millers påstand, at Aristoteles har ækvivalente begreber i forhold til Hohfelds forskellige definitioner af rettigheder. Aristoteles' ækvivalente rettighedsbegreb til Hohfelds rettighed som et krav er *to dikaion* (ENv 4 1132a19-24; Po/III 9). I Aristoteles' kontekst antyder *to dikaion* "den rette ting" eller at retfærdigheden skal ske fyldest således at man bliver

tilgodeset i forbindelse med et retmæssigt krav. Aristoteles har også en ækvivalent i forhold til Hohfelds rettighed som frihed, her er det begrebet *exousia* (*Pol*V II 1315a-14). Politisk magt er ofte defineret i termer som politiske frihed, f.eks. friheden som borger til at deltage i *polis'* politiske styre (*Pol*, III 1275b-18-19). Hohfelds begreb om rettighed som en magt til at ændre tredjepersonens legale handlemuligheder har også en Aristotelisk ækvivalent i begrebet *kurios*, som betegner, at en person eller institution besidder autoritet (*Pol*/III 1285b9-10). Begrebet benyttes af Aristoteles i forbindelse med det legale system. Den sidste rettighed, rettighed som en immunitet, har ligeledes en Aristotelisk ækvivalent, og det er begrebet *adeia*. Begrebet benyttes af Aristoteles i forbindelse med amnesti og lignende.

Konkluderende er påstanden om Aristoteles som en politisk filosof, der argumenterede for individuelle rettigheder underbygget og velargumenteret fra Millers side. En så subtil tolkning af Aristoteles, som Miller er repræsentant for, kan medvirke til at den liberale tradition som sådan styrkes, idet der knyttes en yderligere facet til den liberale argumentation generelt. Men det skal pointeres, at Aristoteles og den politiske-filosofiske tradition ikke umiddelbart lader sig forene med alle moderne former for liberalisme.

Aristoteles' udgangspunkt er ikke præ-sociale eller naturgivne rettigheder, men rettigheder, der forefindes indenfor en allerede givne politiske kontekst. Dette er i skarp modsætning til liberale argumentationer som f.eks. den kontraktteoretiske og naturretslige, der netop hævder, at rettigheder er naturlige og har en præ-social status. For Aristoteles er udgangspunktet altid det "gode samfund" og det "gode liv", og ikke den abstraktion vi kalder "individet". Miller er opmærksom på, at rettigheder kan udledes fra to vidt forskellige positioner. En moderne liberal version udleder rettigheder ud fra en ide om, at det enkelte menneske qua at være et menneske har visse rettigheder, hvorefter det gælder om at indrette det civile samfund således, at de individuelle rettigheder respekteres. En anden version er den klassiske Aristoteliske. Her er rettigheder forbundet med hvad Aristoteles kalder det "naturligt gode", d.v.s. ideen om det gode liv, der giver rettigheder den kontekst, hvormed de kan forstås og gøres synlige. Ideen om det gode liv behøver ikke nødvendigvis at være individualistisk, men kan snarere være styret af en vision om det gode liv, hvor det gode liv er det liv, der leves i fællesskab med andre mennesker, idet det kun er i fællesskab, at menneskets potentialer kan realiseres. Den sidste version er selvfølgelig Aristoteles' vision om mennesket som *zoon politikon*.

Millers argumentation er i det store hele overbevisende, idet læseren efterlades med det indtryk, at der er belæg for at hævde, at Aristoteles havde funktionelle ækvivalenter til moderne individuelle rettigheder. I den forstand kan man måske med rette hævde, at rettigheder er noget, der hører til i den Vestlige idétradition og dermed er en integreret del af denne. Det betyder også, at rettigheder ikke udelukkende er produkter af Oplysningstraditionen, og at rettigheder ikke udelukkende er den moderne liberale traditions fortjeneste. Snarere er det sådan, at rettigheder er en væsentlig del af vores idékulturelle arv og dermed også har genese i den klassiske politiske idé-tradition. Meget klassisk-liberalt tankegods har taget udgangspunkt i typiske oplysningsfilosoffer som Thomas Hobbes, John Locke, Immanuel Kant, Adam Smith og David Hume. Trods deres indbyrdes forskelle var de dog alle—som

Alastair MacIntyre har argumenteret—fælles om tilknytningen til en moderne individualistisk verdensanskuelse og en tiltro til, at det var muligt at konstruere et moralsk system, der kunne give svar på de etiske og moralske spørgsmål, der eventuelt lod sig stille. Alle havde de en forestilling om, at der fandtes et filosofisk og/eller videnskabeligt system, der kunne vejlede det enkelte menneske i moralske og etiske spørgsmål. Dette skal sammenstilles med Aristoteles' mere afdæmpede forventning til etikens rolle. For Aristoteles forholder det sig sådan, at etikken og politikken—de praktiske videnskaber—har en logik, der principielt er forskellig fra de videnskabelige discipliner. Politik og etik er, ifølge Aristoteles, noget der grundlæggende erfares og imiteres af det enkelte menneske i dets konkrete livsverden. Den videnskabelige logik, som netop er en abstraktion fra livsverdenen, er derfor ikke relevant set fra Aristoteles' synsvinkel.

Millers bog om Aristoteles skal ses som et forsøg på at grunde individuelle rettigheder i en verden, der af nogen kaldes post-moderne. Den post-moderne verden er præget af mistillid til Oplysningsfilosofiens tro på videnskaben som det medium, der kan løse alle problemer, herunder også etiske og politiske problemer. For de af os, som hverken er moderne eller post-moderne, men snarere præmoderne, forekommer Millers bog at være en kærkommen lejlighed til at pointere, at den antikke og den tidlige kristne tradition kan agere som et fundament for de politiske og etiske værdier, der er indeholdt i liberalismen. Med andre ord man behøver strengt taget ikke at være liberal for at kunne opretholde og forsvare en idé om de individuelle rettigheder, som Miller giver udtryk for. Man kunne for eksempel godt være konservativ!

Søren Hviid Pedersen

Den synlige hånd

Om repræsentanter

Umoral bliver til moral, når blot man får andre til at gøre det beskidte arbejde. Vælgernes repræsentanter i Folketinget gør ting på vælgerne vegne, som vælgerne aldrig selv kunne finde på. Det hænger ikke sammen.

Af Ole Birk Olesen

Når jeg slår op i *Politikens Nudansk Ordbog* på side 197, så står der øverst i venstre hjørne: "repræsentant—1. person som optræder på andres vegne". Det kan jeg ikke få til at passe med virkeligheden. Eller rettere, jeg kan ikke få det til at passe med den måde, ordet 'repræsentant' bliver brugt på i Danmark.

For på Christiansborg sidder der 179 'repræsentanter' for de danske vælgere. De folkevalgte repræsentanter optræder altså på vælgernes vegne. Politikerne er så at sige vælgernes forlængede arm. Det forstår jeg godt—ingen problemer her. Det jeg ikke kan forstå er, at disse politikere gør en masse ting på vegne af deres vælgere, som vælgerne aldrig selv kunne finde på at gøre.

Et eksempel. Af alle de mennesker, jeg kender, er der ingen, der kan finde på at true mig med indespærring i et lille rum, hvis jeg ikke giver dem en del af min løn, så de ikke skal betale den fulde pris for en tur i teateret. Og jeg er sikker på, at de ville udstøde mig af de fællesskaber, jeg deler med dem, hvis jeg gjorde noget tilsvarende mod dem. De ville vel kalde mig en gemen pengeafpresser og aldrig mæle et ord med mig mere.

Alligevel beslutter deres repræsentanter i Folketinget det ene år efter det andet, at jeg skal betale penge i skat, som gives til folk, der går i teatret, så de ikke selv skal betale den fulde pris for deres fornøjelser. Jeg betaler kun de penge, fordi repræsentanterne kommer med trusler om et lille rum uden dørhåndtag på indersiden..

Et andet eksempel. Ingen i min omgangskreds har nogensinde krævet en andel af min løn, fordi de har fået et barn. Og hvis de havde truet mig med kidnapning som eneste alternativ,

så ville de ikke længere være en del af min omgangskreds. De betragter det heldigvis som deres eget ansvar at opfostre de unger, de selv har valgt at få.

Alligevel opkræver deres repræsentanter på tinge massevis af skatte kroner hos mig og giver dem til børnefamilierne, så de ikke selv behøver at betale de omkostninger, som er forbundet med glæden at få børn. Også i dette tilfælde er den eneste grund til, at jeg makker ret, at repræsentanterne truer med at fjerne mig fra mit hjem og spærre mig inde.

Et tredje eksempel. Når Røde Kors, Dansk Flygtningehjælp og Folkekirkens Nødhjælp gerne vil hjælpe nødlidende mennesker rundt omkring i verden, så ringer de pænt på min dørklokke og spørger mig, om jeg vil bidrage. Det er endnu ikke sket, at de med trusler om bortførelse af min person, har tvunget mig til at aflevere en hund. Jeg ved, de glæder sig over alle bidrag, men jeg ved også, at de respekterer menneskers ret til ikke at give en skilling.

Alligevel hiver deres repræsentanter på Christiansborg krone efter krone op af lommen på mig og giver dem til nødhjælpsorganisationerne. Og igen betaler jeg kun, fordi alternativet er, at mænd klædt i blåt kommer og henter mig og anbringer mig i en fængselscelle.

Hvad er det, der forgår i dette samfund? Alle mulige ting, som danskerne aldrig kunne finde på at gøre mod hinanden, bliver pludselig acceptable, når blot 179 politikere gør det på danskernes vegne. Folk i dette land fordømmer mennesker, der kaster om sig med penge, de ved trusler har tvunget andre til at aflevere. Men tilsyneladende er alt i den skønneste orden, hvis blot man udpeger en repræsentant til at gøre det beskidte arbejde.

Hvordan kan man rumme det i sit hoved—hvordan kan man sige til sig selv: "Jeg fordømmer denne handling, for den er umoralsk. Men jeg udpeger gerne en repræsentant til—på mine vegne—at udføre handlingen"?

Hvad er det for noget, det her? Det hænger jo ikke sammen. Det er et fupnummer.